

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 1 1967

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Kristianstad

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund
Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund
Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund
Docent Lars-Olof Larsson, Lund
Assistent Bengt Salomonsson, Lund
Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Kristianstad, docent Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Kjällerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 91

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

På omslaget fotogrammetrisk uppmätning av fasad i kv. Magnus Smek, Malmö. Se sid. 30.

Gudahagen i Näsum

Av Holger Arbman

Näsums gudahage har hittills inte kunnat placeras varken tidsmässigt eller kulturhistoriskt. Professor Holger Arbman vågar emellertid förmoda, att den imponerande och fantasieggande fornminnesplatsen vid Ivösjöns nordöstra hörn tillkommit under bronsåldern. Säkrare besked om datering hoppas man få genom den arkeologiska undersökning, som skall genomföras i sommar under professor Arbmans ledning.

Näsums gudahage från söder. Foto B. Centerwall.

I de skogrika trakterna kring Näsum i Villands härad öppnar sig söder om Näsums kyrka landskapet till en slätt ned mot en av Ivösjöns vikar. I öster reser sig Ryssberget, mot väster de skogbevuxna Västånåhöjderna. I norr, där

terrängen stiger långsammare, sträcker sig ett skogsbälte ned som inramning. Holjeån går i en vid båge fram över slätten, där en åsrygg bildar ett lågt krön, som ligger ungefär i områdets mitt. På detta krön har man rest den stora kvadrat av

stenar, som kallas Gudahagen.

Det har ursprungligen varit en sluten fyrkant med stenarna ställda tätt intill varandra. Kvadratens sida är ungefär 50 meter. Den har blivit hårt hanterad under tidernas lopp. En del stenar är kullfallna, många är bortförda. På hela östra sidan saknas stenarna, men man kan tydligt se den avsats, som markerar gränsen mellan Gudahagens hägnade område och den odlade marken utanför. Odlingen har trängt nära inpå stenhägnaden; i dess södra del har den även gått innanför den. Men där nöjde man sig med att ta upp ett smalt potatisland omedelbart innanför stenraden. Det var säkerligen inte av pietet mot fornminnet man stannade här, utan därför att marken högre upp blev alltför torr och stenbunden.

Nu skymtar i den norra, högre delen av Gudahagen några helt gräsbevuxna, låga runda kullar och en större fyrkant, som höjer sig över den omgivande markytan. De ligger på åsryggens krön. Åt väster ser man spår av någon sorts ramp, som leder uppför den här tämligen branta sluttningen mot stenhägnaden. I vanliga fall ser det ut som om den slutade vid åkerkanten, men på ett flygfoto kan man se att den fortsätter ut i åkern, kanske som en hårdtrampad väg under markytan. Det kan vara orsaken till den skillnad i växtligheten som flygbilden återger, en färgskiftning, som inte är så lätt iakttagbar, då man står nere på marken.

Mot öster sluttar terrängen ned mot en liten mosse. Här fanns ännu omkring sekelskiftet en sjö, där bönderna brukade skjuta änder och där barnen åkte skridsko om vintrarna. Då åkrarna dikades ut växte den igen till en mosse.

Skadegörelsen har visserligen varit svår, men ändå är Gudahagen i dess nu-

varande tillstånd en av de mest fascinerande fornlämningar som finns i Skåne och där vi tycker oss komma forntiden nära. Krönet med stenhägnaden kring gravarna, rampen dit upp, terrasser på norra sluttningen, den lilla mossen och den vida utsikten över slätten ned mot Ivösjön, hela miljön tvingar osökt fram tankar om hednisk kult. Och ändå har denna plats blivit tämligen förbisedd. Endast sällan finner man Gudahagen omtalad i Skånelitteraturen. Det beror kanske på att detta fornminne inte har kunnat sättas in varken i ett tidsmässigt eller kulturhistoriskt sammanhang.

Gudahagen är säkerligen ett namn som monumentet fått i sen tid, troligen ett folkligt namn. På enskifteskartan 1815 betecknas den som 'Gamle kyrkegård med backar' och mossen kallas 'korran' eller 'kyrkekorra'. Bakom dessa benämningar ligger föreställningen att Näsums äldsta kyrka legat på Gudahagens plats. I prästrelationerna från 1624 får vi veta "att Nesum kirche haffuer veret I gamle dage byggt paa en høj neder mot Iffuesø i Nesum Vång, det siunes den dag I dag er, och siden forflytt op thill Nesum bý".

Det var naturligt att traktens befolkning funderade över den stora inhägnaden och sökte finna någon förklaring. Som så ofta sker med större stensättningar blev den tolkad som rester av en kyrka.

Men vad är Gudahagen? Den står märkvärdigt ensam bland våra förhistoriska fornminnen. Det finns på olika håll fyrsidiga stensättningar, men de är mycket mindre och av en annan karaktär än Gudahagen. Och man måste betrakta komplexet i dess helhet. Till det finns inte någon motsvarighet. Det har aldrig företagits någon utgrävning, så vitt man

Riksantikvarieämbetets karta över fornlämningar i Gudahagen, Näsums socken, Skåne. Upprättad i aug.—sept. 1966 av G. A. Hellman.

vet, i Gudahagen och man har inte några fynd från den. Därför har man inte några hållpunkter för en datering.

Om man i alla fall skulle våga ett antagande, så skulle det vara att den kommit till under bronsåldern. Bronsåldern var ett märkligt skede i vår historia, då de stora monumenten utgjorde ett betydande inslag i landskapet och spelade en

framträdande roll. Vegetationen har ändrat sig betydligt sedan dess. De mörka barrträden fanns inte utan här växte glesa ekbestånd i en parkliknande natur. I ett sådant landskap byggde man sina storhögar, som färdemännen på långt håll kunde se avteckna sig mot horisonten. De stormän, som vilade här, ville bli ihågkomna. Som en solitär bland des-

sa monument står Kiviksgraven med det väldiga stenröset över den rikt bildsmuckade kistan.

Är Gudahagen också en sådan solitär? Den ligger i en trakt där en rik bronsålderskultur utvecklades. Vi känner visserligen endast 7 tillfälligt påträffade bronsåldersföremål från Näsum socken, men inte långt borta ligger Bromölla med dess omfattande bebyggelse från detta skede. Och vid Nymölla har Rolf Petré undersökt en stor hög, vars kraftiga kantkedjor, byggda av stora block, delvis i flera skift, och mindre sten, ger oss en påminnelse om att bronsålderns av grästorvor uppförda högar åtminstone stundom skall betraktas som arkitektur.

Spekulationerna kring Gudahagen kan aldrig bli annat än hypoteser förrän en utgrävning företagits. Därför har Skånes Hembygdsförbund planerat att

den kommande sommaren börja en undersökning av detta märkliga monument. Som förberedelse har antikvarie G. A. Hellman vid Riksantikvarieämbetet upprättat en detaljerad karta över anläggningen. Det är märkligt nog första gången Gudahagen har blivit uppmätt och karterad.

Man kan inte vänta sig några rikare fynd. I den grova moränjorden, som lätt släpper igenom vatten, har varje spår av organiskt material försvunnit och säkerligen också mycket annat. Men man kan dock hoppas, att man skall kunna få veta om monumentet är rest av bronsålderns människor eller om det är yngre. Kanske man också kan få vissa uppgifter om platsens karaktär, men man kan vara säker på att många frågor som gäller de kulthandlingar som en gång utförts här, aldrig kommer att bli besvarade.

Litteratur

Berta Stjernquist, Skånska fornminnesplatser, Skånes natur 47, 1960.

Fjälkinge kyrka

Av Egon Thun

I pingst i år återinvigs Fjälkinge kyrka efter en omfattande restaurering, för vars utformning domkyrkoarkitekt Eiler Graebe svarat. I samband därmed har konservator Våga Lindell-Andersson tagit fram och konserverat valvens senmedeltida kalkmålningar samt äldre bemålning på predikstol och bänkinredning. Landsantikvarie Egon Thun, som fungerat som antikvarisk kontrollant, behandlar här de iakttagelser, som gjorts under restaureringsarbetets gång.

Några av Kristianstadsbygdens intressantaste medeltidskyrkor har under senare år restaurerats. Nyligen återinvigdes Maria-kyrkan i Vä och för närvarande pågår en omfattande invändig restaurering av Fjälkinge kyrka.¹ Kyrkan är redan tidigare, främst genom sitt breda västtorn, känd och diskuterad i litteraturen om Skånes romanska kyrkor. Genom restaureringen har kyrkans ålderdomliga helhetsprägel framhävts och flera förut okända delar av dess utsmyckning har kommit i dagen.

Kyrkans äldsta historia erbjuder ett flertal problem. I kyrkogårdens västra del ligger en vitkalkad gråstensbyggnad (bild 1), som redan den utgör en byggnadshistorisk gåta. Byggnaden har numera närmast kvadratisk form och ett pyramidformat tegeltak. Takflöjeln bär årtalet 1732 och byggnaden har säkerli-

gen från denna tid fungerat som porttorn (stiglucka) till kyrkogården. En rundbågig portöppning är bevarad och vid ledningsgrävningar nyligen påträffades intill "tornets" södra sida fundamenten till en sträckmur, som sannolikt bör tolkas som en rest av den forna kyrkogårdsmuren. Byggnaden är emellertid stympad; sålunda framgår tydligt av murarna att den tidigare sträckt sig längre norr ut, och vidare förefaller det som om den varit högre. Dessa iakttagelser aktualiserar frågan om byggnadens utseende före den tid då pyramidtaket tillkom och den funktion den från början haft. En grävningsundersökning skulle kunna bidra till lösningen av den första frågan, beträffande den andra står endast gissningar till buds. Det vore i och för sig naturligt att antaga, att det funnits en gårds-

Bild 1. Fjälkinge. Byggnad väster om kyrkan, från 1700-talet använd som porttorn till kyrkogården. Byggnaden kan ha ingått i en äldre, möjligen medeltida gårdsanläggning. Foto förf.

anläggning i kyrkans närhet och att byggnaden på kyrkogården är en rest av denna gård. Prästrelationerna från 1600-talet meddelar, att det inte fanns någon herregård inom socknen. Under medeltiden var det emellertid vanligt, att det fanns nära förbindelse mellan kyrka och stormannagård (t. ex. Tosterup, Bolle-
rup), i synnerhet om en stormannaätt haft patronatsrätt över kyrkan.²

Kyrkobyggnaden består av brett västtorn, långhus med kor och absid, vapenhus i söder samt en tillbyggnad, nykyrka, i norr. Ett vapenhus har tidigare funnits även på den norra sidan. Detaljer i tornets utsmyckning har föranlett, att tornet av forskningen anknytits till den Carl Stenmästare, som signerat sydportalens tympanon i Ö. Herrestads kyrka. I samband med restaureringen har tornets kolonnportal frilagts (bild 2). En stor del

av portalen är i behåll; sålunda finns hela södra kolonnen, en del av arkivoltstenarna samt nedre delen av norra kolonnen kvar. Såväl det bevarade kapitälet som de båda baserna är prydda med bladkransar, och dessutom försedda med snedreflade vulster och företer utan tveivel likheter med detaljer i den portalgrupp, som brukar förknippas med namnet Carl Stenmästare; särskilt stora likheter finns med portalerna i Hedeskoga och Sjörups ödekyrka. De bladkransprydda kapitälerna och baserna möter även i den nyligen framgrävda och konserverade ruinen i Tjörnarp och i V. Nöbbelövs kyrkas sydportal. En viss hållpunkt för dateringen av den typ kolonnportaler det här är fråga om kan erhållas genom anknytning till Lunds domkyrka. På vissa av portalerna — även i Fjälkinge — återfinns nämligen en typ av portalom-

Bild 2. Fjälkinge kyrkas romanska västportal. Frilagd vid restaureringen. Foto förf.

Bild 3. Vid restaureringen har orgelläktaren flyttats från västra delen av kyrkan till "nykyrkan" och den romanska förhallen frilagts. Foto C. Bunte.

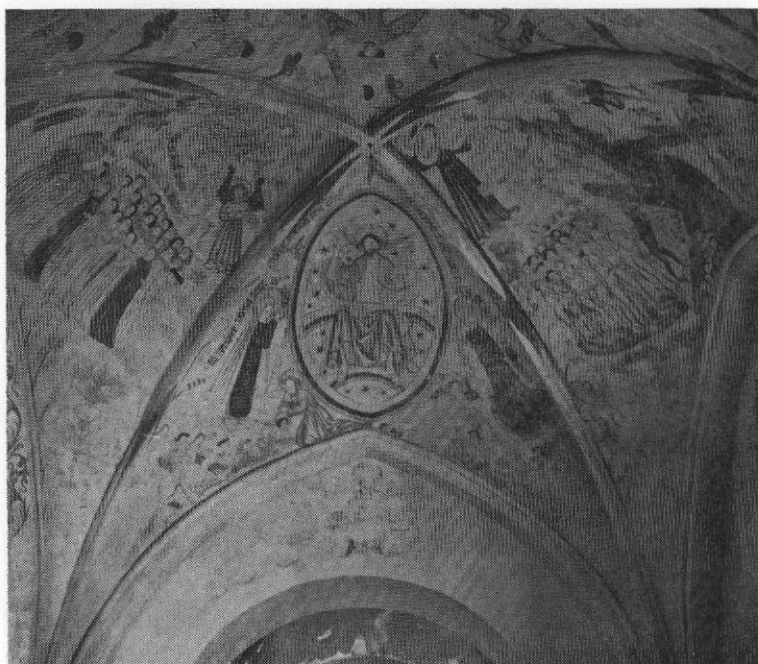

Bild 4. Fjälkinge. Östra långhusvalvet. Foto V. Lindell-Andersson.

fattningar med S-formade profiler (karniser), vars prototyper sannolikt introducerades i Skåne i och med högkorsbygget i Lund. Med ledning av de bekanta data för invigningen av altarna i Lunds domkyrka vid 1140-talets mitt skulle detta decennium sålunda bilda den nedre tidgränsen för den typ av portaler som är representerad i Fjälkinge.

Västfronterna i Lund och Dalby har i litteraturen angetts som förebilder för de många östskånska exemplen på breda västtorn. Även den nu försvunna dubbeltornsfasaden i Vä har nämnts i sammanhanget. De breda västtornen har inte bara utgjort ett arkitektoniskt stildrag — i vissa fall kan en bestämd funktion påvisas: västtornen har ofta hyst en s. k. västtempor, en loge för kyrkans värdslice patronus. Så har t. ex. fallet varit i Vä, där logen sannolikt varit avsedd för

kungen (jfr ALE 1966:1). Inga spår av en loge med öppningar mot långhuset kan påvisas i tornet i Fjälkinge, men dess bottenvåning bildar en särskild avdelning av kyrkorummet, en förhall, skild från långhuset endast av två bågöppningar förenade av en mittkolonn (bild 3). Dylika förhallar finns på flera håll i landskapet: Färlöv, Fjälkestad, Ö. Hoby, Ö. Ingelstad. I monumental utformning finns förhallen i Dalby kyrka. Det är här lockande att återknyta till hypotesen om en medeltida gårdsanläggning strax intill kyrkan; kolonnportalen och förhallen kan tillsammans ha utgjort den förnäma entrén för kyrkans patronus, samtidigt som förhallen kan ha haft funktionen som kapell för hans personliga andakt. Kyrkan har sannolikt från början haft ingångar för menigheten i såväl norr som söder. De nya fynden i Dalby av vad

Bild 5. Gualöv. Östra långhusvalvet. Foto V. Lindell-Andersson.

som tolkats som resterna av en kungsgård omedelbart väster om kyrkan och med direkt förbindelse med förhallen är i större skala ett exempel på samma samband mellan kyrka och världslig patronus (jfr ALE 1966:3).

Det har antagits, att det breda västtornet i Fjälkinge en gång byggts till en äldre (trä-)kyrka. Tornet borde sålunda vara äldre än övriga delar av den befintliga kyrkobyggnaden. Vid den nu pågående restaureringen har ingenting påträffats, som kunde vara ägnat att avgöra frågan om åldersförhållandet mellan torn och långhus. Vid undersökning av murarna i tornet och ovan valven i långhuset har det visat sig svårt att påvisa tydliga murskarvar eller förband mellan murpartier, möjligen beroende på att dessa eventuella spår av olika byggnadsperioder döljes av antingen överputsningar eller omfogningar. En i sammanhanget anmärkningsvärd omständighet är att

långhusets västmur är ca 120 cm bred, d. v. s. av samma bredd som övriga delar av långhuset, medan östra tornmuren ovan långhusets takstol är drygt 50 cm tjockare, vilket möjligen skulle kunna tyda på att man vid byggandet av tornet utnyttjat västgaveln i det nuvarande långhuset. För att vinna full klarhet i frågan om förhållandet mellan tornet och kyrkan i övrigt måste putsavknackningar och noggranna fogundersökningar ske såväl på insidan som utsidan av murarna.

Genom den invändiga restaureringen av Fjälkinge kyrka har det skånska senmedeltida beståndet av kalkmålningar berikats på ett intressant sätt. Välbevarade målningar har tagits fram och konserverats i långhusets båda valv, och fragment har likaledes avtäckts på långhusets väggar. Målningarnas motiv är följande: östra valvets östra valvkappa upptages av Kristus i yttersta domen med Maria

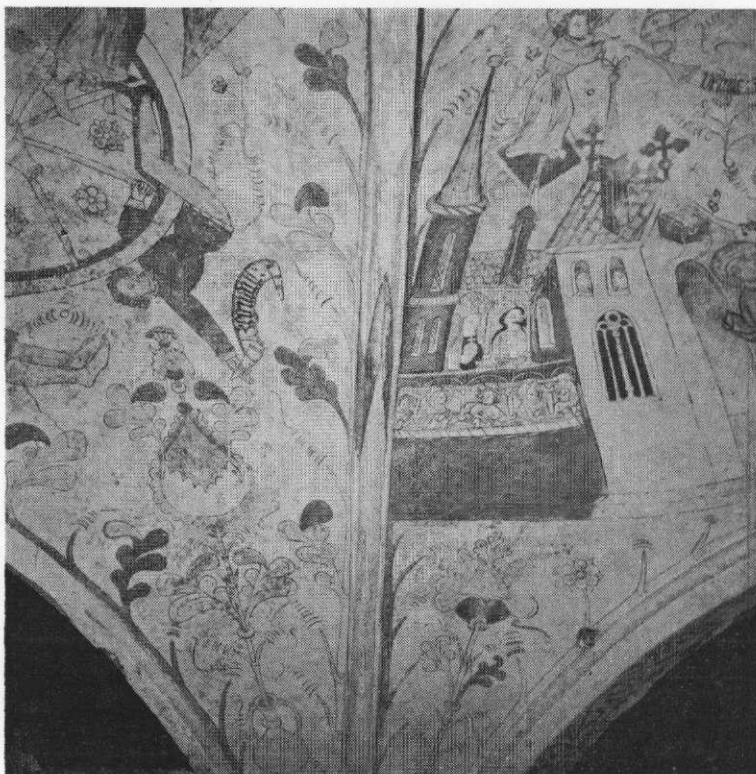

Bild 6. Fjälkinge. Del av norra och västra valvkapporna i östra långhusvalvet med framställningar av lyckohjulet och det himmelska Jerusalem. Valvsvicklarna har dekorerats med stora blommor och längs ribborna löper ett rankornament. Foto V. Lindell-Andersson.

och Johannes döparen som förebedjare, i norra valvkappan framställes det himmelska Jerusalem och i den södra helvetet (bild 4). Västra kappan har en målning av lyckans hjul. Valvsvicklarna är prydda av stora dekorativa blommor på långa stänglar, som stuckits ned i amforaliknande krus (bild 6). Valvribborna är dekorerade med vinkelband, och längs med ribborna löper rankornament. Västvalvet har scener ur de första människornas historia, från Adams skapelse till Kains brodermord. I detta valv finns i svicklarna episoder ur djurfabler.

De nu påträffade och konserverade målningarna i Fjälkinge låter sig inte utan vidare föras till någon av de tidigare kända målningssgrupperna i Skåne. Ur geografisk synpunkt ligger det nära till

hands att pröva en jämförelse med den s. k. Vittskövlegruppen. Det förhållandet, att huvudmonumentet i gruppen, målningarna i Vittskövle kyrka, är avsevärt retuscherade vid en äldre restaurering försvårar en detaljjämförelse. Ett gemensamt drag faller emellertid genast i ögonen, nämligen de stora, dekorativa svickelblommorna. Möjligtvis kan en sådan överensstämmelse motivera, att Vittskövlemålningarnas vedertagna datering till "1400-talets tredje fjärdedel" får ange även en ungefärlig datering av Fjälkinge-målningarna. Liknande karakteristiska svickelblommor återfinns även i de relativt nyframtagna målningarna i Gualövs kyrka, grannkyrkan till Fjälkinge. Här är emellertid även övriga likheter med Fjälkinge så påtagliga, att ett direkt

Bild 7. Ö. Vemmerlöv. Svickelblommor och rankornament av samma typ som i Fjälkinge.

Foto V. Lindell-Andersson.

samband måste förutsättas. Sålunda har östvalvet samma program som motsvarande valv i Fjälkinge: yttersta domen, himmel, helvete, lyckohjul (bild 5). Grupperingen av figurerna i himmels- och helvetesscenerna är likartad i de båda kyrkorna, och andra mera speciella drag, som förstärker intrycket av samband är bl. a. Kristusfigurens skägg och mantel, kungafigurens dräkt i lyckohjulsframställningen (de vida ärmarna) och bladdekoren längs valvribborna. Västra långhusvalvet i Gualöv har till skillnad från Fjälkinges Adam och Eva-cykel bilder av de tre nordiska helgonkungarna och S:t Laurentius. Även i Fjälkinge har dock under restaureringen helgonbilder påträffats, men här i den östra travén. På långhusets östvägg, strax ovan triumfbågen, finns en framställning av ett krönt helgon sittande på en tron, och på södra väggen påträffades ytterligare ett helgon;

genom en inskrift kan fastställas att det är S. Olof. Helgonbilden på triumfbågväggen bär lutad mot den högra skuldran ett skaft, som kan tillhöra en spira, en lans eller en yxa. Då det inte gått att bestämt avgöra vilket attribut det gäller, måste frågan om vem bilden föreställer (jfr ALE 1966:2) lämnas öppen. Möjligen kan denna helgonbild ha en annan datering än övriga målningar: konturteckningen av ansiktet är utförd i röd färg, under det att de andra figurernas kroppar är konturerade i svart.

Utom Gualöv kan ytterligare en kyrka nämnas i detta sammanhang, nämligen Ö. Vemmerlöv, vars valvmålningar nyligen rengjorts. Även här återfinns de stora svickelblommorna, liksom i Fjälkinge placerade i krus. En annan karakteristisk, överensstämmande detalj är teckningen av bladdekoren längs valvribborna (jfr bild 7). Målningarna i Ö.

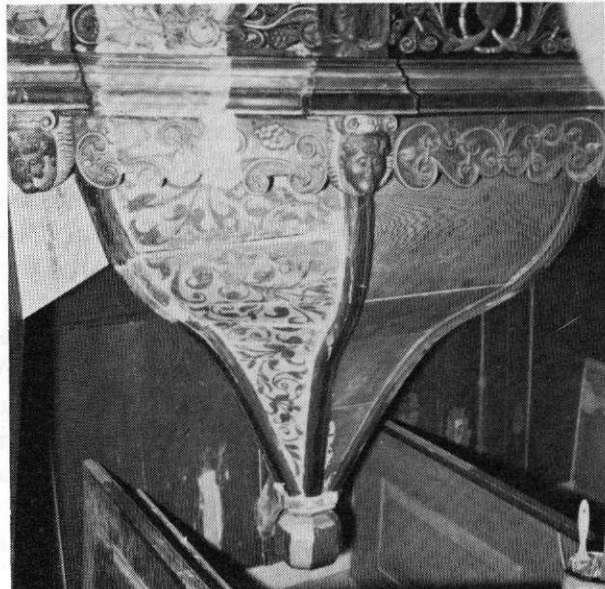
Bild 9

Bild 8. Fjälkinge. Predikstolskorgen. En del av den ursprungliga bemålningen framtagen.

Bild 9. Fjälkinge. Dörren till predikstols-uppgången. Den ursprungliga målningen från 1604 bevarad.

Bild 10. Fjälkinge. Skärm till predikstolen. En del av den ursprungliga målningen med arkitekturmotiv skymtar i övre högra hörnet. Omkr. 1700 har skärmen försetts med en målning som illustrerar 2. korinterbrevet 5:20 : "Så äre wi nu sändningabod i Christi stad: ty Gud förmanar genom oss: så bedje wi nu i Christi stad, låter försona eder med Gud." Samtliga foto förf.

Bild 8

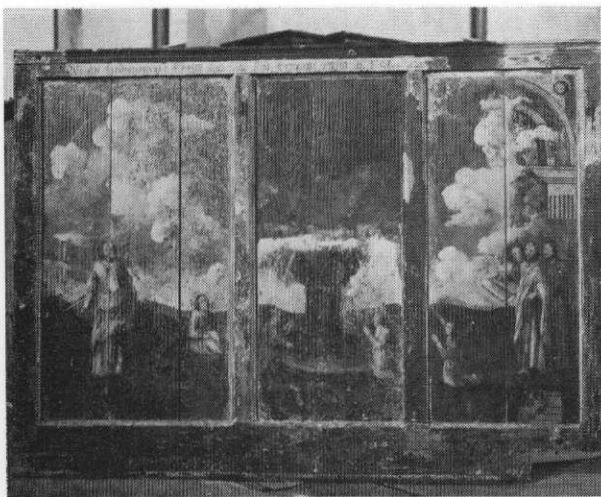

Bild 10

Vemmerlöv har "bättrats" vid en äldre restaurering, varför en stilmässig detaljämförelse med Fjälkinge knappast går att genomföra. När det gäller motiviska detaljer kan en lustig överensstämmelse påvisas: svickelbilder i västra valvet i Fjälkinge återger scener ur fabeln om rävarna, som predikade för gässen, för att sedan slakta dem. I den moraliserande djurfabelns form är detta en anspelning på sådana som sprider falska läror. I. Ö. Vemmerlöv möter samma fabel, men där framställs det ur rävens synpunkt olyckliga slutet på historien: räven hängs av gässen upp i den lagliga rättvisans galge.

Konservatorsarbetet i Fjälkinge har även omfattat delar av den fasta inredningen. Sålunda har äldre färger framtagits på predikstolen, och vidare har dekorativa målningar tagits fram på alla dörrspeglarna i bänkinredningen. Inredningen är av renässanstyp och förefaller till större delen ha kommit till vid tiden omkring 1600. Genom inskrifter är predikstolen och altaret daterade till respektive 1604 och 1609, och långhusbänkarnas snicke-

rier synes kunna höra hemma i samma tid.

Vid restaureringen av predikstolen har den ursprungliga färgen från 1604 påträffats. Denna ursprungliga bemålning, som är av en påfallande hög kvalitet, har lämnats synlig på predikstolsuppgångens dörr, i övrigt har på predikstolen bibehållits ett färgskikt i gröna och röda toner, också det sannolikt från 1600-talet. Primärmålningen i tempera med ockrafärger har på uppgången utformats som en slags marmorering och på predikstolskorgen som moreskartade rankor (bild 8). På den nämnda dörren återfinns ett rombformat geometriskt ornament (bild 9). På den skärm, som i fonden av predikstolen förbinder baldakinen med predikstolskorgen har ett arkitekturmotiv varit målat. En del av en pilaster och ett bågsegment har framtagits som prov (bild 10). Predikstolen som sådan har vissa originella element — bl. a. en rektangulär baldakin av samma slag som annars, t. ex. just i Fjälkinge, kröner en i Skåne vanlig typ av renässansaltare. Inte heller i fråga om den ursprungliga mål-

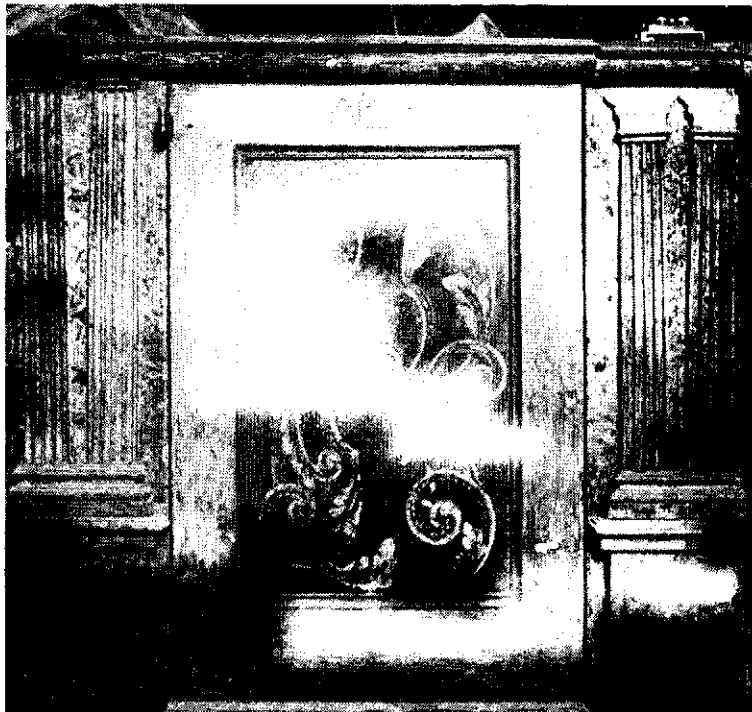

Bild 11. Fjälkinge. Bänkmålning från 1747 i långhuset. Foto förf.

ningen torde det vara lätt att i Skåne finna paralleller till predikstolen i Fjälkinge. Förebilderna har måhända funnits i den målade eller med intarsior dekorerade inredningen på renässanstidens slott.

Kyrkans räakenskaper ger bättre besked om upphovsmännen till dekorationsmålningarna på bänkinredningens dörrspeglar. Bänkarna i långhuset pryds av en ganska yvig akantusdekor, i svart och vitt mot röd bakgrund, medan bänkdörrarna i nykyrkan har försetts med rokokons blommor och rankor i lätta blå toner mot en vit, svagt gultnad bakgrund. (bild 11—12). Långhusbänkarna har målats 1747 av "bildhuggaren" Appelgren och bänkarna i nykyrkan av A. F. Maltzan

1770. Tidsskillnaden är liten men betydelsefull. Även de äldre målningarna har drag av rokokon, men såväl den tyngre färgskalan som den ytfyllande akantusornamentiken hör hemma i den karolinska barocken. Bildhuggaren Appelgren är av allt att döma identisk med den Lambert Appelgren från Ö. Tommarp, som var den förste innehavaren av en i Österlen under 1700-talets senare del välkänd stenhuggerirörelse, som främst sysslade med tillverkningen av gravstenar. Såväl Appelgren som Maltzan³⁾ har varit skickliga dekoratörer och deras bänkmålningar har bildat en värdig avslutning på århundradens konstflit i Fjälkinge kyrka.

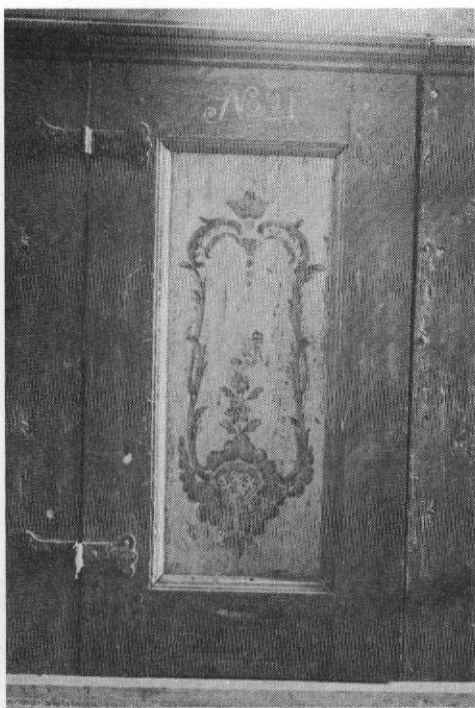

Bild 12. Fjälkinge. Bänkmålning från 1770 i nykyrkan.
Foto förf.

Noter

¹ Liksom i Vä är domkyrkoarkitekt Eiler Graebe restaureringsarkitekt och fru Våga Lindell-Andersson målningskonservator.

² Brunius har framkastat en förmodan, att Fjälkinge vid 1200-talets mitt blivit befast av ärkebiskop Jakob Erlandsson; det synes emellertid osäkert, om den av Brunius åberopade källan verkligen åsyftat Fjälkinge.

³ Maltzan är känd även från Hannas kyrka, där han målat större delen av inredningen.

Litteratur

William Andersson, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn. 1926.

Monica Ryåbeck, Skånes stenhuggare före 1200. 1936.

Dens., Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor. Skrifter utg. av Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. XXXV. 1943.

Christer Olofsson, Ur Fjälkinge äldre historia. Handl. ang. Villands härad. X. 1953.

Henrik Graebe, En kunglig kyrka, ALE 1966:1.

Erik Cinthio, Kungapalatset i Dalby, ALE 1966:3.

Curt Wallin, Appelgrenarna — en märklig stenhuggarskola på Österlen. Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1945.

För värdefulla synpunkter vid utarbetandet av denna artikel har författaren att tacka konservatorn, fru Våga Lindell-Andersson och museiintendenten Thorsten Andersson.

Huvudgård och sockengräns i Skåne

Några huvuddrag i utvecklingen före 1658

Av Gert Jeppsson

Perioden från 1500-talets mitt och fram till Roskildefreden är ett ytterst expansivt skede i den skånska adelns godshistoria. Givna bestämmelser kringgicks ofta av adelsmännen. I följande uppsats visar fil. lic. Gert Jeppsson hur den skånska adelns hänsynslösa godsaptit ledde till att gamla sockengränser justerades och hela socknar försvann.

Det godsklimat som var rådande i Skåne från reformationsåren och fram till övergången 1658 hade en sådan karaktär, att man har talat om Skåne som adelns "for-jættede land". Att landsändan under sådana premisser kom att intaga platsen som åtminstone Nordens godstätaste område är inte ägnat att förvåna. Orsakerna till denna adelns godsexpansion — ingalunda begränsad till enbart Skåne och Danmark vid denna tid — kommer i huvudsak att förbigås i denna översikt. Däremot skall i någon mån de konkreta former denna godsutveckling tog från 1500-talets början och fram till svensk-tiden beröras, särskilt adelns attacker mot de privilegier som kringgärdades av sockengränsen. Har huvudgårdarna influerat på sockengränsens sträckning? Kan vi måhända också finna bevis för det omvända orsakssammanhanget, d.v.s. att sockengränsen inverkat på lokaliseringen av nya huvudgårdar?

Vid försöken att besvara dessa begränsade frågor har vi ett tämligen sparsamt källmaterial till vårt förfogande. Till skillnad från förhållandena i Sverige, där gång efter annan givna privilegier åtmin-

stone på papperet utstakade gränserna för adelns förmåner, vilade några av de danska ståndsbrödernas ekonomiskt mest värdefulla privilegier helt på praxis under denna tid. Detta gäller framförallt den s. k. veckodagsfriheten. Förmånerna med detta privilegium bestod i att adeln åtnjöt lättnader i kronans prestationskrav, främst i form av skattefrihet och utskrivningsfrihet, för de landbönder som bodde i säterisocknen och gjorde dagsverken vid herrgården. Översatt till svenskt område kan man jämföra med förmånerna under det s. k. ypperliga frälset, dock med beaktande av att den danska veckodagsfriheten betydligt generösare tillgodosåg adelns intressen. Då således förhållandena inom den agrara sektorn i samhället i så hög grad reglerades genom sedvänja, får vi gå till de enskilda fallen, när vi vill göra oss en föreställning om innebörden i ett visst privilegium.

Kombinationen huvudgård — sockengräns äger ingen aktualitet förrän efter 1526. Även om vi otvivelaktigt kan spåra skattefrihet för adelns dagsverksskyldiga bönder före detta år, är det först

vid detta tillfälle som den principen fastslås, att sockengränsen skulle tjänstgöra som en skyddande ringmur runt skattefriheten, för att kronan på så sätt skulle få grepp om utvecklingen. Man får ha i minnet, att sådan skattefrihet för insockne bönderna under loppet av det här beskrivna tidsskedet blev en absolut förutsättning för att de skulle förmå fullgöra sin arbetsplikt (hoveri) på säterierna. Det finns många exempel på att skattskyldighet till kronan jämte hoveri till adeln förr eller senare ledde till ödesmål — det kunde gälla sådana hoveribönder, vars veckodagsfrihet av någon anledning var bestridd. Tillgången på arbetskraft blev ett än mera vitalt problem för säterierna genom att denna tidsperiod inrymmer en kraftig ökning av redan befintliga huvudgårdars egendrift liksom en livlig nyetablering av ladu- och avelsgårdar under de gamla adelssäterierna, koncentrerad till första hälften av 1600-talet. Det är stordriften, som under en tid av högkonjunktur för jordbruket definitivt slår igenom och ersätter det medeltida systemet med små adelshuvudgårdar (undantag fanns dock), som hade sina huvudsakliga inkomster i form av landgille (arrende) från de geografiskt vitt spridda landbogårdarna. Hoveriet kan inte heller ha varit omfattande vid flertalet adelsbebodda gårdar.

Med det anförda som bakgrund är det inte svårt att inse, att det ideala förhållandet för en godsägare efter 1526 måste ha varit en koncentration av arrendebönderna till säterisocknen för att låta dem sköta huvudgårdens drift. Denna gavs också möjlighet att samtidigt expandera. Ägaren fick vidare en viss garanti för att den enskilde bonden kunde betala sitt landgille och hålla sin gård vid makt, om denne ej behövde bekymra sig för de tal-

rika skatter kronan utskrev, skatter som efter hand nådde en sådan storlek, att en stor del — under krisår mer än hälften — av kronobönderna resterade med dem. En koncentration av bondegodset till den egna socknen är just ett av de mest pregnanta dragen i denna tids agrara utveckling. Frekvensen av bytesaffärerna med gårdar, de s. k. mageskiftena, ökades än mera genom kronans utbud på godsmarknaden av de gårdar som genom reformationen 1536 indragits från kyrkan och inom kort till stor del hamnade i adelns ägo genom donationer, köp eller byten. Därtill kommer att den danska kronan förde en målmedveten godspolitik, som för Skånes del gick ut på att kronan avhände sig stora godsmängder öster om Öresund till den skånska adeln mot att av denna i vederlag få gods på Själland. Åtskilliga skånska godsägare kunde således av sin huvudgårdssocken skapa en sluten värld för sig själv, dit kronans representanter sällan hade anledning att bege sig. Ännu mer markerat framstod detta, om adelsmannen dessutom hade patronatsrätt i sin hemsocken. Huvudgårdens läge i förhållande till sockengränsen och tillgången på insockne hoveribönder hade blivit nya faktorer, som godsägarna fick ägna intresse åt, både när det gällde redan befintliga herrgårdar och etablering av nya. Av det bevarade källmaterialet vet vi, att den skånska adeln varit öppen för och medveten om sådana hänsynstaganden.

Det låg å andra sidan nära till hands för en adelsman, som ägde en huvudgård med större areal än den egna socknens landbönder förmådde bruka, att på något sätt vidga sockengränsbegreppet, isynnerhet om han hade underlydande bönder i en eller flera angränsande socknar, vilket hörde till vanligheten. Med

bortseende från övergångsvarianter, skulle man kunna särskilja fyra olika huvudfall, där huvudgårdsägaren själv eller med bistånd från kronan direkt eller indirekt tänjde ut skattefriheten utöver den ursprungliga sockengränsen.

- 1) Reglering av sockengränsen.
- 2) Inkorporering av en angränsande socken med huvudgårdssocken.
- 3) Utnyttjande av huvudgårdens läge för dubbel sockentillhörighet.
- 4) Nyetablering av en ladugård i en närliggande socken.

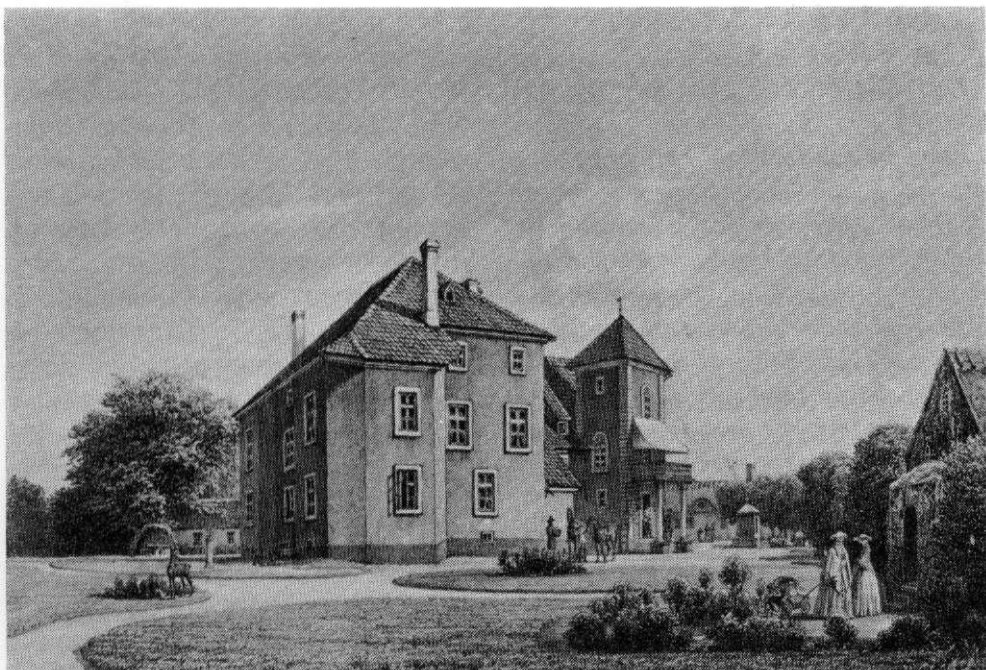
Till detta kommer så, främst på 1600-talet, den ansevärd mängden utsockne bönder, som av adeln nyttjades under skattefrihet, utan att man ens genom något av ovannämnda tillvägagångssätt formellt försökte hålla uppe skenet av laglighet.

Låt oss i korthet se på bestämmelserna om kravet på insockentillhörighet som förutsättning för skattefrihet, innan vi övergår att studera några konkreta fall, som illustrerar ovannämnda metoder. Vi har då att hålla oss till de av Kungl. Maj:t vid varje skattetillfälle utfärdade skattebrev. Som tidigare påpekats lämnar oss kungl. handfästningar, privilegiebrev etc. utan upplysning på denna punkt. Skattebrev avslutas sedvanligt med en fritagningsformel, och även om terminologin inte alltid är ensartad från en gång till en annan har kronans principiella inställning varit oförändrad under den här beskrivna perioden. Tar vi ett exempel från ett skattebrev i mitten av 1500-talet, finner vi en omständighet, ja närmast övertydlighet i stadgandena om sockentillhörighet. Det heter bl. a.: "Och skall ingen vara fri för samma skatt och hjälp . . . utom allena de veckodagsmän, som adeln själva arveligen tillhöra och bygga och bo för adelns egna arvesätes-

gårdar, som adeln själva brukar avel (på) och i de samma socknar som adelns arvesätesgårdar ligga uti, och ingen annan räknas för deras veckodagsman, och skall ingen må fria några sina tjänare utan de veckodagsmän, som bygga och bo uti samma den ena socken, som deras sätesgårdar uti ligger . . ." Vid varje rättsvist mellan en huvudgårdsägare och kronan angående skattefrihet visar oss det bevarade aktmaterialet, att kronans representant konsekvent refererat till ett sådant stadgande, när han försökt upprätthålla insocknebegreppets giltighet. Man vågar väl påstå, att kronan någorlunda lyckades försvara sin position under 1500-talet, men under 1600-talets första decennier bröt adeln igenom fördämningarna och vi fick en skärande dissonans mellan skattebrevens bokstav och tillämpad praxis.

För att förstå verkligheten bakom orden och för att med ett axplock exempel belysa de tidigare uppställda punkterna visavis adelns agerande, tar vi steget ut på den skånska landsbygden.

När det gällde flyttning av sockengränsen, så tycks denna metod mest ha kommit till användning under 1500-talet, då kronan ännu hade kraft att sätta upp en ganska effektiv spärr mot en ohämmad utsockne veckodagsfrihet. Lunds stifts landebok från 1569 omnämner flera fall, då decimanter, d. v. s. tiondepliktiga, från socknar utan huvudgård på initiativ av en adelsman tagits från sin ursprungliga socken och införlivats med huvudgårdssocken. Enligt sockenprästens relation låg i Gärarps socken, Ingelstads härad, 18 gårdar, men "av dessa 18 äro 6 gårdar anammade från deras sockenkyrka. Och aldrig någon tid tillförne, där någon kan veta att säga av, varit därifrån före anno 1555, blevo

Gärsnäs gård, som ägdes av "samtidens skrupelfriaste godsexploator, Falk Lycke till Bolle-rup". Efter . Ljunggren, Skånska herregårdar (Lund 1852—63).

frånlagda deras sockenkyrka av en fogde till Bollerups gård vid namn Blasius, som var den tid salig Fru Elinas fogde". Den "Fru Elina" som nämnes var Eline Gøye, gift med Mauritz Olsen till Bollerup. I Onsjö härad satt på Näs (nuv. Trolle-näs) huvudgård en annan initiativrik adelsdam, Fru Else Ulfstand, maka till Tage Ottesen Thott. Efter makens död 1562 var hon i besittning av Näs och hon skall från Gullarps socken ha tagit "10 bönder som bor i Asmundtorp och lagt dem under Näs socken". Samma synbarligen självtagna rätt lades i dagen av Hans Spegel, länsherre i Gladsax län i sydöstra Skåne. Denne åtnjöt vecko-dagsfrihet för sina bönder i Gladsax socken, trots att han endast hade dem i förläning, något som vi sett stred emot skattebrevens bestämmelser. Han bättra-de på sina inkomster från länet, får man förmoda, genom att lägga sju gårdar från

grannsocknen Tommarp till Gladsax. En av ägarna till Glimmingehus i Vallby socken gick ett steg längre och skaffade sig veckodagsbönder i den intelligande Bolshögs socken genom att med denna införliva byn Gnalöv från Bolshögs grannsocken, Nöbbelöv. Gränsrevisionen var dock så iögonfallande, att den blev föremål för rannsaking, när de svenska jordrevningskommissarierna 1671 kom till Järrestads härad. Dessa "presumera-de" också, "att samma Gnalöv skulle ligga till Nöbbelövs socken, och alltså intet väl kunde räknas för veckodags till Glimminge." Dåvarande ägaren återopa-de ett brev från Kungl. Maj:t — utan att dock kunna förete något sådant — på sockengränsändringen, som en gång företagits under motiveringen "att Glim-minge herrskap dem (d. v. s. bönderna) så mycket bekvämare kunde bruka och befalla". Bönderna i Gnalöv miste också

sin veckodagsfrihet under reduktionen på 1680-talet.

Det tillägget bör i detta sammanhang göras, att det inte nödvändigtvis behövde vara på tillskyndan av en godsägare, som en justering av sockengränsen kom till stånd. Även en fattig sockenpräst med få decimanter kunde efter framställning hos Kungl. Maj:t få sin socken utvidgad på en lyckligare lottad kollegas bekostnad. Från Solberga socken i Vemmenhög's härad föreligger ett sådant exempel. Utsikten till skattefrihet behöver ej heller ensamt ha utgjort drivfjädern, när en adelsman velat förstora sin huvudgårdssocken. Om han hade patronatsrätt i sin säterisocken, följde nämligen direkt ökade inkomster med ett större antal insockne gårdar, då det inte var ovanligt att rätten till kronotiondet följde med jus patronatus. Det är förknipat med stora svårigheter att komma samtliga de gränsjusteringar som ägt rum på spåren, men genom jämförelse av decimanttalet i socknarna vid olika tillfällen kommer man till det resultatet, att överensstämmelsen är frapperande stor i det övervägande antalet fall (totala antalet socknar i Skåne var drygt 380). De faktorer som utöver ändrad sockengräns kunde påverka antalet gårdar i en socken lämnas i detta sammanhang åt sidan. Det finns således underlag för antagandet, att ändring av sockengränsens dragning inte varit särskilt vanlig, utan sannolikt får räknas till undantagen.

Nedläggning av en hel socken framstod som en mer genomgripande händelse än en smärre gränsjustering och har därför lämnat tydligare spår efter sig. Inte heller denna metod att öka en huvudgårds innehav av skattefria hoveribönder har annat än i undantagsfall praktiserats. För hela Skåne uppgår anta-

let nedlagda socknar till knappa tio fram till övergången och däribland har vi ett par fall, då ingen adelns huvudgård var inblandad och gjorde någon vinst. En hel socken kunde ju inte heller försvinna, utan att Kungl. Maj:t blev inkopplad på något sätt och sanktionerade åtgärden. Även sockenprästen har av lätt insedda skäl velat ha ett ord med i laget.

Vi låter omständigheterna kring ett par sockennedläggningar passera revy. För två av de försvunna socknarna, Gärsnäs i Ingelstads härad och Araslöv i Ö. Göinge, fanns ingen förutsättning för en fortsatt existens, eftersom samtliga gårdar i de båda socknarna uppslukats genom de däri belägna adelssäteriernas arrondering. I Gärsnäs' fall låg ursprungligen 18 gårdar i socknen, men dessa lät ägaren till Gärsnäs gård, samtidens skrupelfriaste godsexploator, Falk Lycke till Bollerup, lägga öde och bruka under huvudgården. Han erhöll därpå Christian IV:s tillstånd att njuta sina bönder i Ö. Herrestads socken som insockne bönder och i fortsättningen räkna denna socken som sin huvudgårdssocken. Sockenprästen i Gärsnäs och Stiby pastorat fick kompenseras genom att erhålla en gård i Stiby fri från all avgift p. g. a., som det hette, otillräckliga inkomster. Nedläggningen tycks ha skett successivt med början på 1630-talet och fullbordad vid seklets mitt.

Christoffer Ulfeldt till Svenstorp och Råbelöv lät omkring 1630 "av en stor bondegård som i gamla dagar varit en huvudgård" uppföra en ny avelsgård i Araslöv, lydande under Ferlövsholm. I början av 1650-talet slogs huvudgård och avelsgård ihop till ett säteri, med hela jordbruksdriften förlagd under den nyupprättade Araslövs gård. I samband härmed har också socknen Araslövs öde

beseglats. Jordrevningsprotokollen från 1671 förmåler bl. a. följande om händelsen: "Men tillförne har Araslöv varit en stor by med en kyrka uti, vilken kyrka nu är ståendes men intet bruklig, utan som byn blev för 18 år sedan lagd öde och aveln under hovgården . . . till Ferlövsholms sätesgård finns intet avel vidare än tionderätt". Denna väldiga godsutvidgning ledde, förutom till den egna socknens och den egna huvudgårdens undergång, även till att Araslöv blev ett av Skånes största gods, kanske det allra största vid denna tid, med utsädet uppgående till 300 tunnor och höskörden beräknad till 1.800 lass.

I det föregående har omtalats hur Bolserup utökades på bekostnad av den lilla socknen Gärarp. Denna synes ha fortsatt att existera i reducerad omfattning en tid men sedan dukt under för Tosterups huvudgård, och de tolv gårdarna har blivit insockne veckodagsbönder i Tosterups socken. Det ansevärdiga tillskottet av hoveribönder möjliggjorde en ödeläggning av alla tio gårdarna i Tosterups by med åtföljande utökning av huvudgården, så att den kom att tillhöra landskapets största.

Även när det gäller den lilla socknen Nedrabys försvinnande, har en huvudgård spelat huvudrollen. I detta fall är det Örup i Nedrabys grannsocken Benestad i Ingelstads härad. Börje Rosencrantz till Örup hade av kungen 1607 tillbytt sig elva gårdar i Nedraby socken, d. v. s. alla utom prästgården. År 1636 uppdelades socknen till följd av ett kungl. tillstånd lika på Benestads och Övraby socknar. Ärendet hade då först "varit på remiss" hos Örups ägare Holger Rosencrantz. Denne höll i fortsättningen samtliga gårdar som veckodagsbönder under Örup, som med sina en-

dast åtta insockne bönder tvivelsutan behövde förstärkning.

Även om sockengränsen behölls intakt, stod möjligheten öppen för en godsägare att utöka sin numerär av skattefria bönder. Detta gick så mycket lättare, om hans huvudgård hade ett lämpligt läge i förhållande till sockengränsen, vilket i detta fall betydde, att huvudgården med någon del av sin egen areal sträckte sig in i en grannsocken, där adelsmannen hade landbönder. Vi fick ett slags tvåfaldig sockentillhörighet för sådana gränshuvudgårdar, i enstaka fall t. o. m. trefaldig. Gång på gång möter vi i rättstvister gällande skattefrihet det argumentet från adelns sida, att en viss huvudgård med lika stor rätt kunde räknas till den ena som den andra socknen. Isynnerhet bör läget ha varit förvirrande i sådana fall, då sockengränsen påstods gå mitt emellan huvudgårdens byggnader, så att mangårdsbyggnaden låg i en socken tillsammans med en del av jorden och ladugården i en annan tillsammans med övriga ägor. Situationen blev inte klarare av den omständigheten, att det från adelsmannens sida ofta framhävdes, att han jämväl hade sin reserverade plats i kyrkan (sitt stolested) i den socken, där kronan bestred hans rätt till skattefria bönder. Därjämte förekom det, att han alternerade i sitt gudstjänstdeltagande mellan kyrkorna, offrade till prästen i båda socknarna, hade patronatsrätt till båda kyrkorna och att släkten hade sin gravplats likaså på två ställen. Det låter sig inte leda i bevis, men den tanken kan inte uteslutas, att en godsägare på en dylik gränshuvudgård i vissa fall genom medvetna åtgärder velat hålla omvärlden i tvivelsmål om vilken socken som skulle anses som huvudgårdssocken, detta för att kunna dra maximal

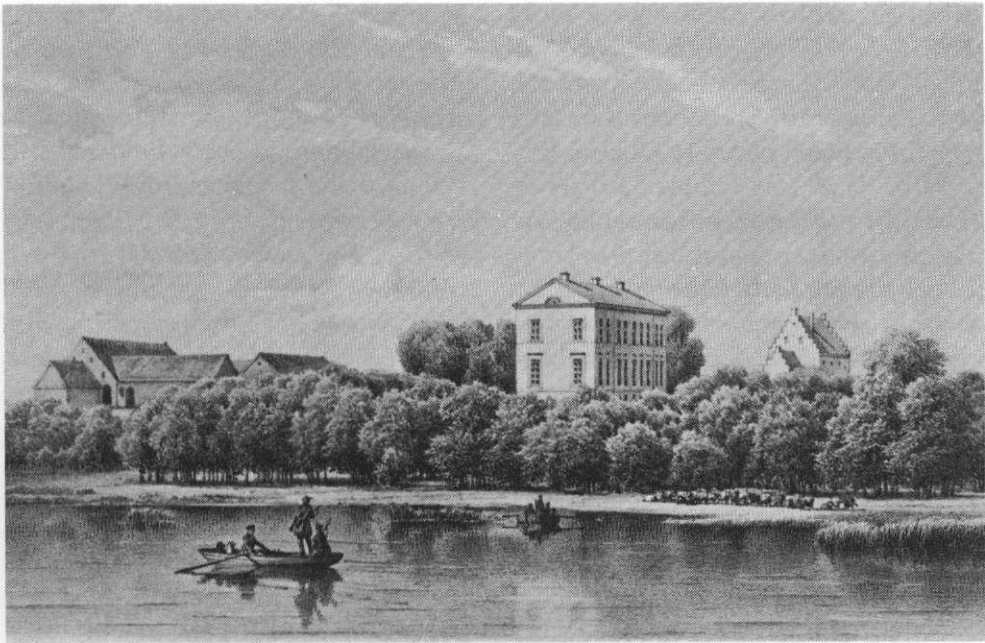
ekonomisk vinst av huvudgårdens i detta sammanhang strategiska läge. Inte ens sockenpräster har alltid haft en huvudgårds läge klart för sig, något som ett exempel från Vegeholm i S. Åsbo härad visar. Denna gård föres i prästrelationer än till Strövelstorp och än till Vålinge, ibland till båda socknarna vid samma tillfälle. Efter Skånes övergång till Sverige uppstod en bitter strid om var Vegeholm egentligen låg. Huvudgårdens ägare och Vålingeprästen stod mot varandra. Ändring av ett säteris sockentillhörighet är inte heller helt ovanlig i officiella, kamerala handlingar, och detta utan att vare sig huvudgården eller sockengränsen flyttats. Det må räcka att anföra som exempel Månstorp, som ibland upptogs i Ö. Greve och ibland i Ingelstad, Axelvold i Kågeröd och Svålov samt Vegeholm, som inte bara prästerna hade svårt att placera. Integrationen hade helt enkelt gått så långt mellan huvudgård och underlydande bönder i båda socknarna, att sockengränsbegreppet blivit synnerligen diffust.

När vi har att göra med en nyupprättad huvudgård, som utbredd sig över en sockengräns, är det inte otänkbart, att grundaren med beräkning valt den nya huvudgårdens läge så, att den skulle få dubbel sockentillhörighet. För ett par nyanlagda adelssäterier i östra Skåne nåddes — medvetet eller omedvetet — stor effekt genom ett sådant förfarande. Den ena gården är Ö. Torup i Albo härad, som Christian Bülov till Ingelstad grundade 1634. Det var ett väldigt sammanhängande godskomplex, som på en gång fick skattefrihet. Mellan 60 och 70 gårdar ingick och det var liktydigt med två hela socknar, Ravlunda och Vitaby. Själva huvudgårdens läge var ur veckodagssynpunkt så välvalt, att huvudbygg-

naden låg i den förra och ladugården i den senare socknen. Inga protester förmärktes från kronan.

Något tidigare än Ö. Torup hade Maltesholm i Gärds härad grundats av Malte Juel. En hel by hade gått åt för huvudgårdens egen räkning och i mitten av 1630-talet hade gården över 50 skattefria hoveribönder, fördelade på tre intilliggande socknar, något som varit lättare att arrangera därigenom att huvudgården låg just i skärningspunkten mellan alla tre socknarna. Det hette, att gården "med sin byggning och egendom är beliggandes både uti Västra Vrams socken, såväl som uti Östra Vram och Sönnarslövs socknar".

Den argumentering adeln begagnade sig av hade, som vi förut sett, inget stöd i skattebrevet, men trots detta fick kronan finna sig i att spela den förlorande partens roll vid de tillfällen vi kan konstatera, att motstånd bjudits vid härads-tingen. Från Onsjö härads-ting har vi ett ganska fylligt aktmaterial bilagt skattemantalslängderna för år 1653 angående Eriksholm (nuv. Trolleholm) och Näs (nuv. Trollenäs). Ridefogden på Landskrona slott, Peder Pedersen, har med hänvisning till skattebrevet utan resultat försökt gendriva adelsrepresentanternas påstående, att säterijord på båda sidor sockengränsen och gemenskap i kyrkliga angelägenheter gav underlag för skattefrihet i två socknar. För Eriksholms del krävde kronans ridefogde gårdens nytilkomna bönder i Bosarps socken på "Kungl. Maj:ts påbudna penning-, korn- och fläskskatt de med resterar". Huvudgården brukar hänföras till Torrlösa socken, men fogden på Eriksholm, Torben Nielsen, hävdade vid tinget, att "Bosarps kyrka är hans fromme herres sockenkyrka, likaså väl som Torrlösa

Araslövs sockenkyrka, vars tak syns till höger om godsets huvudbyggnad, nyttjades från nedläggningen på 1650-talet och fram på 1900-talet mestadels som magasin. Kyrkan är numera restaurerad och skänkt till Vitterhetsakademien. Efter G. Ljunggren, Skånska herregårdar.

kyrka". Efter att ha lämnat en detaljerad uppräkningspunkt på alla de kyrkliga anknytningspunkter som Eriksholms ägare Tage Thott hade till Bosarp, fortsatte Torben Nielsen sin motivering med att "den ene vången till Eriksholm, som kallas Tegelvången, med halvparten, sjön, örtehagen och en part av möllervången ligger helt i Bosarps socken, såväl som en halvgårds ägor, kallad Svinstrup. Och folket därpå boendes gick till Bosarps kyrka; är för många år sedan blivne ödelagd och dess egendom... höstas till Eriksholm". En gammal huvudgård som Eriksholm kunde således genom arrondering av den egna driften få fäste i en grannsocken och nå samma resultat som vi sett de nytillkomna gränshuvudgårdarna uppnått. Allt som allt hade vi i hela Skåne bortåt ett tjugotal adelsgårdar av den ovan beskrivna

typen. Sammanfattningsvis kan man säga, att den nu exemplifierade metoden att med sockengränsens hjälp öka antalet skattefria hoveribönder är ett sätt av adeln att i skenbart lagliga former kringgå skattebrevens bestämmelser.

Indirekt kunde en adelsman uppnå samma effekt som tidigare beskrivits i avseende på skattefrihet genom att i en närliggande socken upprätta en ladugård som ett slags filial till den egna huvudgården, i det fall han hade gårdar i denna socken. Sockengränsbestämmelserna sattes ur spel och i många fall låg de nya bönderna endast formellt under ladugården, i det att de gjorde sina dagsverken till den ursprungliga huvudgården. Det förekom, att sådana ladugårdar endast var kulisser, som till karaktären föga skilde sig från bondgårdarna. Bestämmelserna i skattebrevens att endast

"rätta arvsätegårdar", till vilka adeln själv "höll avel" och själv bebodde, kunde ha skattefria underlydande, förmådde kronan ej upprätthålla. Denna vanmakt är mest markerad under 1600-talets första hälft, då så gott som alla ladu- och avelsgårdar tillkom. Det går alltså att peka på ett direkt samband mellan ladugårdslokalisering och sockengräns. Utan stadgandet om begränsning av skattefriheten till huvudgårdssocken skulle troligen flera av ladu- och avelsgårdarna aldrig ha upprättats.

Förhållandet kan illustreras genom ett något noggrannare studium av en omstridd ladugårds omstridda innehav av skattefria landbönder. Vi väljer Simontorp i Blentarps socken, ägt av Bille-släkten på Dybeck. Beträffande denna gård förhåller det sig så, att från den rannsaking av adelns veckodagsgoods som företogs häradsvis 1692 har vi för Simontorps del ett rikhaltigt aktmaterial bilagt kommissionens rannsakningsprotokoll. Dessa bilagor, som insändes av dåvarande ägarna Christian och Jöran Bille till Dybeck, upptar tingsdomar i avskrift från Torna häradsting 1655. De kastar ljus över både adelns uppfattning av sockengränsbegreppet och dess inställning till skattebrevens tal om "arvsätegård". Simontorp möter oss första gången som ladugård med underliggande fritagna bönder i skattemantalslängderna från 1613. Ladugården grundades av Otto Marsvin till Dybeck av två bondgårdar och några ängar, med ägor belägna i både Blentarps och Everlövs socknar. Omkring tjugofem bönder i den förra och fem i den senare socknen blev skattefria hoveribönder. Denna veckodagsfrihet blev ej "disputerad" ägaren förrän den energiske ridefogden på Malmöhus, Biörn Jacobsen, stämde

bönderna till Tornatinget för utebliven skatt 1655. Huvudpersonen på svarandesidan var Lave Billes ridefogde på Dybeck, Niels Assersen, som förde böndernas talan. Biörn Jacobsen förklarade sig vilja uppfylla kraven i kronans skattebrev och motiverade detta med att Simontorp, som enligt honom låg i Everlövs socken, ej kunde räknas som avelsgård, eftersom man varken plöjde eller sådde utan endast höstade foder till några djur. Ägaren sedan 1647, Lave Bille, höll inte heller "duk och disk" på gården. Endast en ringa del av bönderna gjorde sitt arbete till Simontorp. Flertalet användes till driften av Snogeholm i Sövde socken, som också innehades av Lave Bille. Dybecksfogden å sin sida stödde sig på en synnerligen omfattande både muntlig och skriftlig bevisföring men försökte i stort sett inte bemöta de sakskalet som kärandesidan presenterat. Försvaret gick ut på att visa, att det förelåg hävd för den påtalade skattefriheten och att de skattekrävda bönderna således borde betraktas som "rätta veckodagsbönder". Av böndernas muntliga vittnesutsagor får vi i detalj reda på gårdens aktuella status. Åkrarna hade legat i träda under Lave Billes tid, endast ibland hade det såtts någon tunna råg till ladufogdens hushåll och man hade tillvaratagit höet från några ängar i Blentarp, tillräckligt för två å tre ston och tre å fyra kreatur. Assersen betonade också starkt Simontorps karaktär av betesgård. Han försvarade sig också med att Lave Bille vid några tillfällen bott åtta dagar på gården, att man på Otto Marsvins tid drivit åkerbruk till Simontorp, att ladufogden burit fram offer till prästen i både Everlövs och Blentarps kyrkor och att Lave Bille hade patronatsrätt till Everlöv varannan gång pastora-

ter var ledigt. Svarandesidan presenterade därjämte äldre intyg, s. k. tingsvittnen, från häradsstingen i Vemmenhög och Torna på att de omstridda bönderna varit fria från "arilds tid" och därför "billigen" borde räknas som veckodagsbönder under Simontorp. Detta tyder på att skattefrihetens berättigande även tidigare ifrågasatts. Biörn Jacobsen sammanfattade i sin slutplädering läget sådant han såg det i bl. a. följande kritiska ordalag: "Om en adelsman kan fråntaga en äng eller två i en annan socken och lägga till tvenne bondgårdar i en annan socken, och det kalla en herregård och därmed den hela socknens bönder som samma gårdar icke är liggandes i som ängen är fråntagen, att hålla fria för skatt, som tillförne av arilds tid haver utgivits till Hans Majestäts påbjudna skatter, och på samma gård hålles varken duk eller disk, boskap eller fänad, utan vad hö som höstas kommer till några djurs uppehälle som gården i sin hage (haver), är ock bevisat att till Simontorp är varken sått eller plöjt till samma gård, sedan min gunstige husbonde kom till Malmö slott, förrän nu i efterhöst, utan bönderna haver gjort deras höst och vår till Snogeholm och Dybeck, som den gode man välborne Lave Bille icke själv skall kunna förneka".

Sådan situationen återspeglas i de bevarade handlingarna, borde häradsrättens ställningstagande inte erbjudit några större svårigheter. Kronans representant, Biörn Jacobsen, hade otvivelaktigt stöd i skattebrevens stadganden och det faktum, att Lave Bille själv stödde sin ridefogde genom att till tinget inlämna en personlig försvarsskrivelse — ett i sig mycket ovanligt handlingssätt i processer av detta slag — där han upprepade ridefogdens argument och karakteriserade

Jacobsens aktion som ett "onyttigt spörsmål", förändrade ingenting i sak. Domen som avkunnades den 3/4 1655 gick emellertid i Billes favör. Bönderna förblev skattefria och Simontorp behöll sin rang av herrgård.

Veckodagsfriheten, som möjliggjorde hoveriet, var grunden på vilken den skånska storgodsdriften vilade. Det är under sådana omständigheter ej förvånande, att adeln ville utsträcka detta privilegium så långt som möjligt, bortseende från den spärr som kronan uppställt i form av huvudgårdsocknens gräns. Den nu exemplifierade praktiska tillämpningen — som man dock ville ge sken av en viss formell laglighet — utgör bara en sida, om än en betydelsefull sådan, i den godspolitik, som var inriktad på en ökning av antalet skattefria hoveribönder. Det som framkommit jävar emellertid inte den i inledningen gjorda antydningen, att Skåne vid denna tid för adeln framstod som "det forjættede land".

Källor och litteratur

Bland otryckta källor må anföras extraskattemantalslängderna med bilagda tingsvittnen och tigsdomar ingående i länsräkenskaperna (Danska Rigsarkivet). Från svenska tiden finns flera källor med uppgifter om förhållandena före 1658, t. ex. Jordrevningsprotokollen 1670—71, Tiondekommissionens herrgårdsbeskrivningar 1682, Veckodagsrannsakingarna 1685 och 1692. (Landsarkivet i Lund). Av de tryckta källorna kan nämnas Kancelliets brevbøger 1551—1643 (Khvn 1885—1957). Corpus constitutionum Daniæ 1—VI (Khvn 1887—1918). Litteraturen i detta ämne berör endast i mindre omfattning Skåne. Dock förtjänar nämnas J. A. Fridericia. Historisk- Statistiske Undersøgelser etc. (i Dansk hist. tidskr. 6.R.2), K. Farbricius, Skaanes Overgang 1—4 (Khvn 1906—1958), H. Fussing, Herremand og Fæstebonde (Khvn 1942), G. Olsen, Hovedgård og bondegård (Khvn 1957), C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia (Lund 1923).

Repslagarbanan i Karlskrona

Av Åke Nisbeth

Kronans repslagarbana i Karlskrona restaureras för närvarande med hjälp av anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen. Antikvarie Åke Nisbeth vid riksantikvarieämbetet konstaterar, att arbetet givit byggnadsminnesvårdarna många värdefulla erfarenheter och uppgifter om äldre byggnadsteknik.

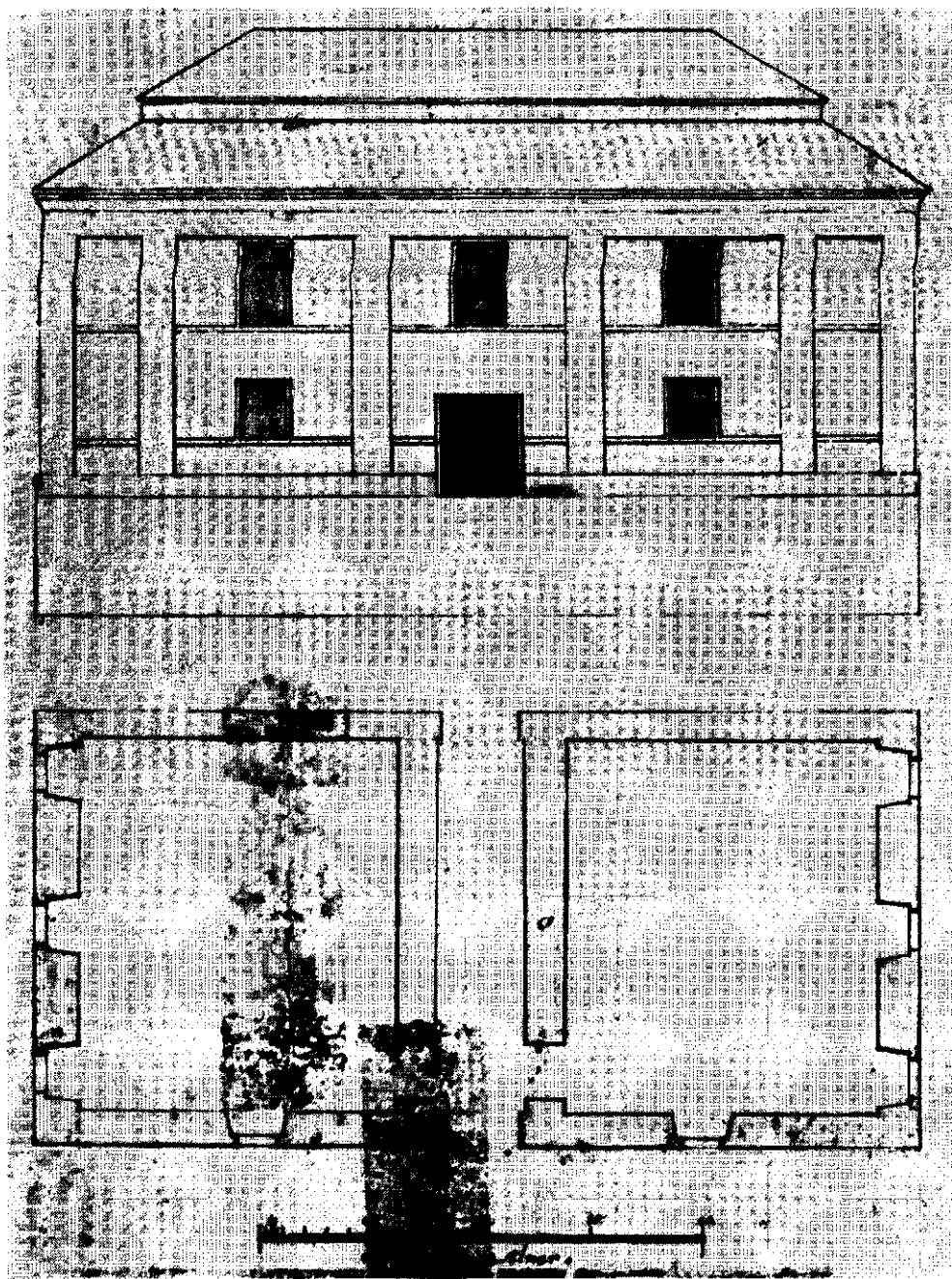
Med utgången av år 1960 upphörde tillverkningen av tågvirke i Repslagarebanan på Lindholmen i Karlskrona, som då nyttjats för detta ändamål i drygt 250 år. Byggnaden överläts strax därefter i enlighet med Kungl Maj:ts beslut den 21 april 1961 på Karlskronavarvet AB och har sedan utnyttjats som förråd.

Repslagarebanan i Karlskrona är ett industrihistoriskt minnesmärke av högsta rang — den torde ha få motsvarigheter i världen — även om nu icke mycket återstår av äldre inredningsdetaljer, redskap o. d. Men den är också en byggnad av stort konsthistoriskt intresse. Ett rent praktiskt ändamål, att bereda plats för tillverkningen av huvudparten av det tågvirke som erfordrades för den svenska flottan, motiverade byggnadens uppförande men den gavs en utformning som icke enbart var motiverad av praktiska hänsyn. Anläggningens storlek, själva banan är således närmare 300 meter lång, har naturligtvis främst bidragit till dess monumentalitet.

Årtalet för Repslagarebanans tillkomst

sätts i äldre beskrivningar av varvet till år 1696. Säkert kan man genom noggrannare arkivstudier sammanställa en mera detaljerad redogörelse för byggnadens tillkomsthistoria och kanske också revidera dateringen. De båda Tessinerna och Erik Dahlberg svarade för huvudparten av ritningarna och förslagen till kronans byggnader i Karlskrona. Även om man icke utan klara arkivaliska belägg vågar påstå att Tessin d. y. eller Erik Dahlberg upprättat ritningarna till Repslagarebanan, råder knappast någon tvekan om att det är tessinska stilideal och arkitekturformer som präglar byggnaden.

Själva repslagarebanan är som redan inledningsvis nämnts en nära 300 meter lång träbyggnad i en våning under s. k. säteritak, medan de två s. k. banhuvudena är uppförda av gråsten och tegel i två våningar, också de försedda med säteritak. Banan har under århundradenas lopp genomgått åtskilliga förändringar. Väsentligast för exteriörens utseende är att det övre takfallet byggts om och givits en något brantare resning än vad det ur-

I Marinmuseum, Karlskrona, förvaras en serie ritningar till en repslagarebana. En av ritningarna är daterad år 1708 och anges uttryckligen avse en planerad repslagarebana i Karlskrona. Ritningarna överensstämmer på viktiga punkter icke med den befintliga byggnaden medan de i andra avseenden nära överensstämmer med denna. Främst gäller detta kanske den här återgivna ritningen till ett banhuvud, som också har en färgsättning motsvarande den som nu rekonstruerats.

sprungligen hade (spår av det äldsta taket återfinnes på de angränsande sidorna av banhuvudena). Banhuvudena däremot har, vad gäller exteriören, knappast förändrats alls. Fasaderna indelas med pilastrar och lisener och avslutas upptill med en profilerad taklist. Det är enkla arkitektoniska former som kommit till användning, men slutresultatet blir likväl att de två banhuvudena har fått en högbarock prägel som leder tankarna till byggnader för betydligt anspråksfullare ändamål. Åtskilliga av barockens slott och herrgårdar i Sverige är enklare i sin gestaltning och mindre välproportionerade än de två banhuvudena på Karlskronavarvet.

Även om byggnadens existens knappast var hotad sedan den upphört att fylla sitt ursprungliga ändamål — den kommer av riksantikvarien att förklaras för byggnadsminne jämlikt lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen i enlighet med Kungl maj:ts beslut i samband med överlåtelsen på Karlskronavarvet AB — stod det klart att den omfattande upprustning som erfordrades för att den skulle räddas från ett långsamt fortgående förfall måste bli dyrbar och att den knappast skulle kunna bekostas av den nye ägaren, för vilken byggnaden t. o. m. närmast kan anses vara en direkt belastning.

Tack vare anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen kunde emellertid upprustningen av byggnaden påbörjas föregående år. Arbetet är planerat att utföras i fyra etapper, av vilka den första, omfattande det västra banhuvudet med angränsande delar av banan är slutförd, och den andra, omfattande det östra banhuvudet och anslutande del av banan, nu är i full gång. Arbetsmarknadsstyrelsen har genom denna sin insats än en gång

visat sig vara en av kulturminnesvårdens mest beredvilliga och effektiva medhjälpare och kan taga åt sig större delen av äran att Repslagarebanan nu mänskligt att döma räddats åt framtiden.

Renoveringsarbetena har utförts under fortlöpande kulturhistorisk kontroll, och alla mera väsentliga frågor, såväl kulturhistoriska som tekniska, har grundligt diskuterats vid täta sammanträffanden på platsen med representanter för Karlskronavarvet AB, Arbetsmarknadsstyrelsen och riksantikvarieämbetet. En fråga som härvid kom att ägnas speciell uppmärksamhet var banhuvudenas färgsättning.

Den befintliga putsen, en grov, tjockt påslagen spritputs, var av förhållandevis ungt datum. Under denna hade på stora ytor rester av den äldsta putsen bevarats. Prov på denna tillvaratogs och riksantikvarieämbetets tekniska avdelning företog tillsammans med ingenjör H. Roosaar, Hagconsult AB, Stockholm, en serie undersökningar för att fastställa dess sammansättning liksom vilket färgstoff som kommit till användning vid avfärgningen. Till en början konstaterades att mellan den ursprungliga putsen och den sena spritputsen låg ett enda kalklager. Under de omkring tvåhundra femtio år som gått sedan byggnaden uppfördes har således fasaderna omputsats endast två gånger före den nu pågående restaureringen. Den äldsta putsen visade sig bestå av kalk och sand med en kraftig inblandning av finkrossat tegel som gav den en ljus rosa ton. Detta slags tegelblandade bruk påträffas icke så sällan på byggnader från 1600- och 1700-talen, och olika recept på dess tillblandning har också bevarats i samtida räkenskaper o. d. Det stod på ett tidigt stadium klart att en rekonstruktion av den äldsta putsen var förenad med åtskilliga praktiska och eko-

Repslagarbanan efter restaureringen 1965. Foto Blekinge museum.

nomiska svårigheter och man fick, om också med beklagan, avstå härifrån. Undersökningarna av den äldsta avfärgningen gav till resultat att man också här använt sig av tegel, malt till en finkornighet motsvarande sedvanliga färgpigment, för att erhålla den ljusröda färg som återfanns på väggfälten mellan pilastrarna och lisenerna. En del prov företogs i mindre skala för att utröna tegelmjölets egenskaper, icke minst dess färgintensitet, innan man beslutade sig för att använda sig av detta material vid avfärgningen. En vit kalkfärg, också den rekonstruerad efter det äldsta tillståndet, användes på pilastrar, lisener, portomfattningar, taklister o. d. Resultatet måste betecknas som högst tillfredsställande, och den varmt rosa ton som erhöles med hjälp av tegel-

mjölet är icke bara historiskt riktig utan också estetiskt tilltalande. En acceptabel rosa avfärgning har visat sig vara mycket svår, nästan omöjlig att åstadkomma med nutida färgstoffer. Arbetena på Repslagarbanan i Karlskrona och de undersökningar och prov som utförts i anledning av dessa har visat att den gamla metoden med tegelmjöl som färgstoff är fullt möjlig att tillämpa och ger ett fullödigt resultat, som icke kan erhållas med något annat färgstoff. Förutom att de nu pågående arbetena räddat Repslagarebanan i Karlskrona från förfall har de således också givit oss anledning att närmare studera äldre tiders byggnadsteknik och härvid göra för byggnadsminnesvården värdefulla erfarenheter.

Fotogrammetri och byggnadsminnesvård

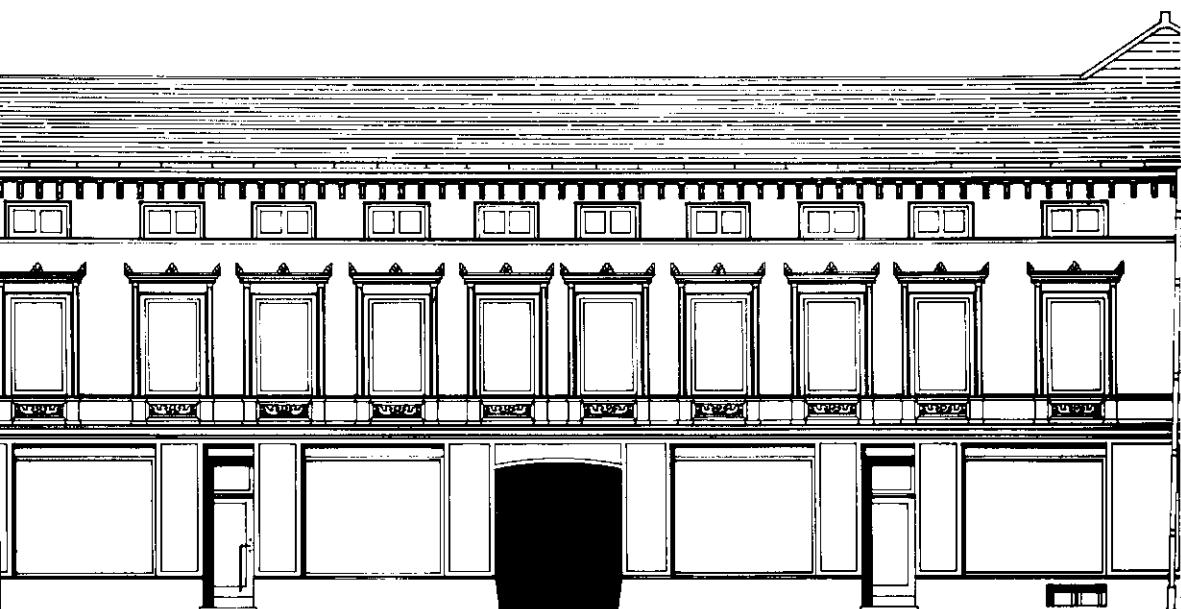
Av Gunnar Redelius och Erik Hofrén

Kv. nr 6 Magnus Smek finner man i centrum av Malmö. Det gränsar i norr till Östergatan, i söder till Mårtensgatan och i väster och öster till Mäster Nilsgatan respektive S:t Thomasgatan. Kvarteret Magnus Smek liksom angränsande kvarter nr 15 Erik Menved har rivits eller kommer inom kort att rivas för att ersättas av ett stort bostads- och affärsblock av traditionellt slag — ett exempel på stadsförnyelse utan stadsvård. Arkitekt SAR Gunnar Redelius, forskningsstipendiat vid Tekniska högskolan i Stockholm, och intendent Erik Hofrén, Malmö, har tillämpat markfotogrammetri för att genomföra en uppmätning av kvarterets fasad mot Östergatan. Det är första gången fotogrammetri används i så stor omfattning på ett antikvariskt objekt i Sverige. Även kv. nr 28 Kronan i Malmö har sedermera uppmätts med samma metod.

Fig. sid 30—33. Kvarteret Magnus Smek. Fasaden mot Östergatan utgör den enhetligaste gatubilden i Malmö från 1800-talets början och mitt. Hörnhuset Östergatan—Mäster Nilsgatan (sid 33) samt gårdsbyggnaderna stod färdiga vid mitten av 1840-talet (enl. uppgift av fil. dr Einar Bager). Byggmästare torde varit Anders Lundberg, som även kan ha svarat för angränsande, endast tre fönsteraxlar breda hus. Under hörnhuset fanns rester av en medeltida källare. Byggnaden med den svängda mittfrontonen (sid 32) uppfördes 1840 enligt en inskriftsplatta ovan porten. Mittbyggnadens — den s.k. Kruseska fastigheten — fasad (sid 31) tillkom under 1870-talet. Här finns en medeltida källare med spetsbågiga valv, vilken skall bevaras. När de bägge husen ovan tillkommit är osäkert.

Fotogrammetrisk uppmätning arkitekt SAR Gunnar Redelius. Fotogrammetriska institutionen vid Tekniska högskolan Stockholm.

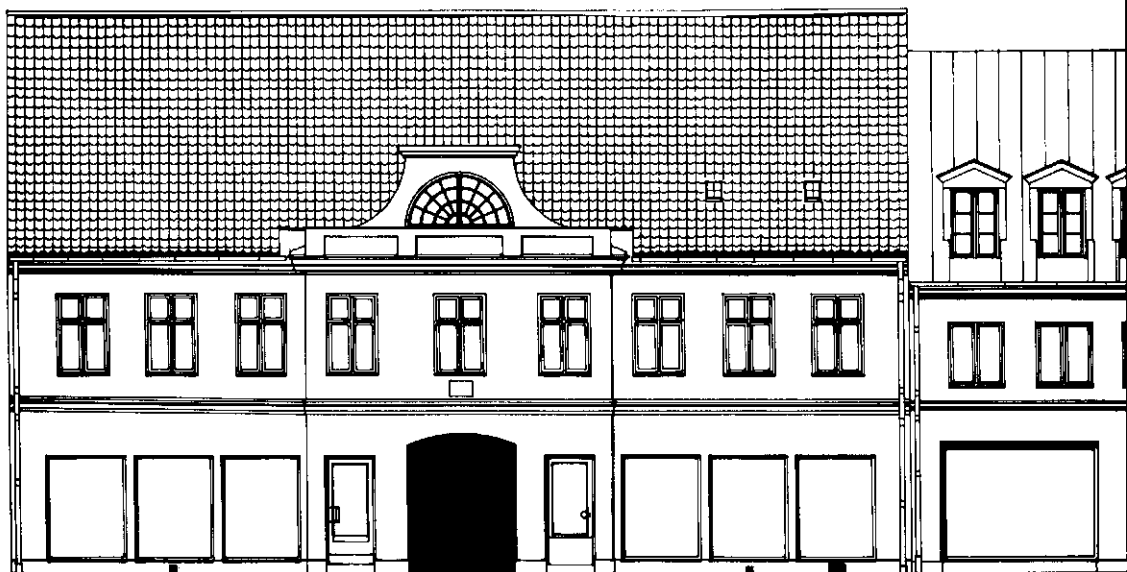

Modern byggnadsminnesvård omfattar bl. a. noggrann dokumentation av såväl enskilda byggnader som hela miljöer genom foto och uppmätningar. Självklart utgör de sistnämnda en mycket tids- och kostnadskrävande arbetsuppgift, som dessutom innebär ett stort ansvar inför framtida forskning. En uppmätning av större husfasader eller höga byggnader är vanligen också av praktiska skäl omöjlig att genomföra. Det fordrar bygga av ställningar eller tidskrävande mätningar med geodetiska instrument.

Tidigt framkom tanken, att för sådana uppgifter använda fotogrammetri, d. v. s. mätning med hjälp av fotografiska bil-

der. Redan 1885 grundades i Berlin "Denkmälerarchiv", senare "Staatliche Bildstelle", som med tiden kom att förvalta tiotusentals mätbilder av tysk byggnadskonst. Detta ovärderliga dokumentärmaterial överlevde andra världskrigets härjningar, men lär delvis ha kommit till användning som fönsterglas i efterkrigstidens kaotiska förhållanden.

Fotogrammetri innebär mätning i stereoskopiska bilder, d. v. s. ett bildpar, som framställer objektet i tredimensionell form. Fotograferingen sker med en stereokamera (dubbelkamera) eller med en enda mätkamera, som flyttas ett stycke i sidled, helst vinkelrätt mot fotografe-

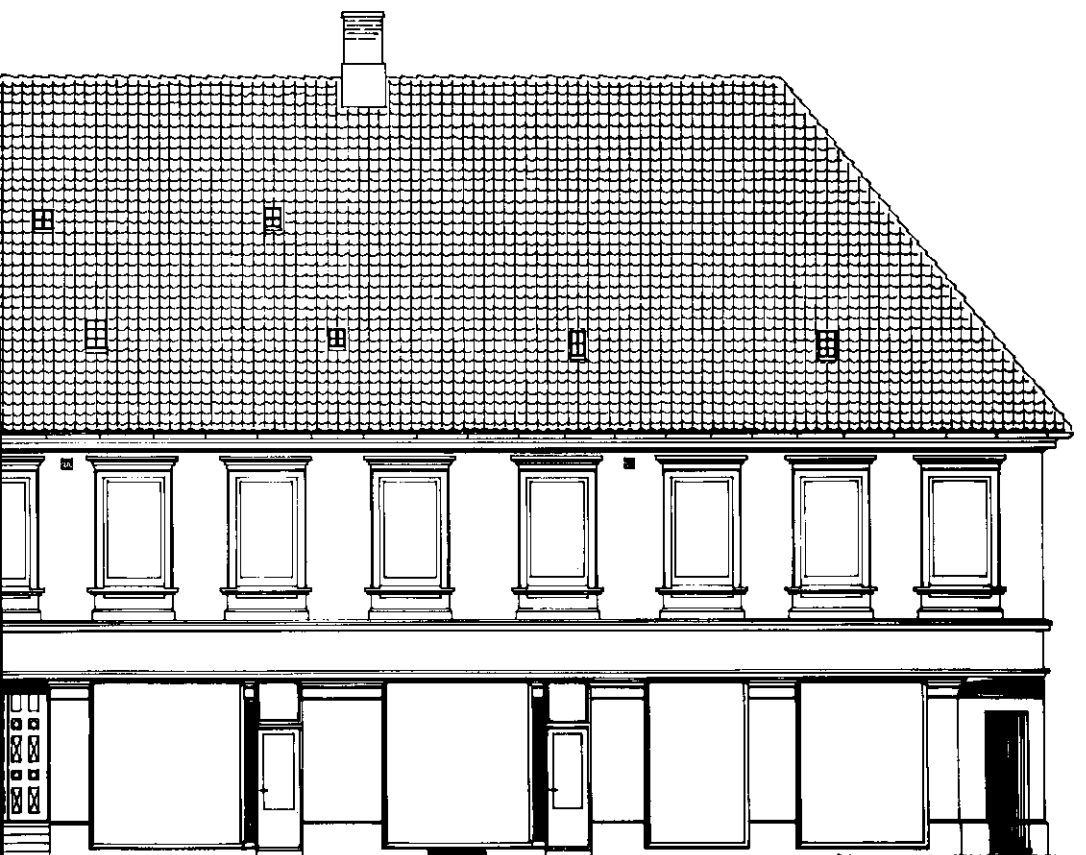

ringsriktningen. Avståndet mellan kamerorna kallas bas, och det bör stå i viss relation till fotograferingsavståndet. De två bilderna blir sinsemellan något olika. De projiceras sedan i inbördes oförändrat läge i ett mätinstrument, varigenom man erhåller en s. k. optisk modell, på vilken mätningar kan göras precis som på det verkliga objektet.

Vanligen sker bearbetningen i en s. k. autograf, ett stereoinstrument med mekanisk anordning, som gör det möjligt att återge objektets form direkt på ett ritbord. På detta sätt sker kartläggning efter flygbilder. Nästan alla bearbetningsinstrument är byggda med avseende just på

flygbildsmaterial, för vilket förutsättningar är mycket enahanda och bearbetningen kan göras rutinmässigt. När det gäller markbilder är förhållandena delvis annorlunda. Objekten kan vara av den mest skiftande art: ornament, skulpturer, byggnader, arkeologiska objekt. Tillvägagångssättet vid fotograferingen måste bedömas från fall till fall med hänsyn till bearbetningsmöjligheter och önskat resultat. Erfarenheten visar, att många praktiska svårigheter på fältet får bli avgörande.

Under alla förhållanden är det fördelaktigt att ge kamerorna en frontal uppställning mot det objekt som skall foto-

graferas och uppritas. Det är emellertid inte alltid möjligt, när det gäller husfaser i trånga gaturum: fotograferingen måste ske snett från sidan eller snett uppåt, och sådana bilder är olämpliga för vanliga karteringsinstrument. I sådana fall kan man göra s. k. analytisk bearbetning d. v. s. läget av vissa punkter framräknas med hjälp av datamaskin. Denna metod, som kommit till användning i det nedan nämnda exemplet i Malmö, visar sig ha många fördelar: mätningarna går relativt snabbt, och resultatet erhålles omgående med automatisk utskrift i form av ett protokoll. Det fotogrammetriska arbetet blir härigenom

ett fristående arbetsmoment. Den tidskrävande uppritningen, som bör göras av byggnadskunnig personal, låser på så sätt inga dyrbara instrument under längre tid, och följaktligen kan kostnaderna nedbringas högst väsentligt.

Några allmänna synpunkter på fotogrammetrins tillämpning inom byggnadsminnesvården kan vara värda att framhålla. Till nackdelarna hör att kamerautrustningen är förhållandevis dyrbar, tung och otymplig. För den geometriska stabilitetens skull användes allmänt glasplåtar, och det medför praktiska olägenheter som laddning av kassetter, risk för spräckning o. s. v. Fotograferingen kan skötas

av vem som helst som är intresserad, men bearbetningen är bunden till specialutbildad personal med tillgång till mycket dyra precisionsinstrument (200.000—300.000 kr). Här ligger stora och ofrånkomliga kostnader, vilka emellertid kan vara försvarliga med hänsyn till den tid som vinnes. Att ta några enstaka mått ur ett enda bildpar är självfallet ekonomiskt förkastligt med hänsyn till de grundkostnader som är förbundna med varje bildpars bearbetning. Fotogrammetri lämpar sig därför bäst för uppmätning av någorlunda stora och friliggande byggnader. Metodens möjligheter är dock mycket stora, och i bl. a. följande fall av byggnadsuppmätning kan den sägas vara ett utomordentligt och högkvalificerat hjälpmedel.

1. Dokumentation för framtida behov. Det dyrbara specialarbetet — bildmätning och uppritning — kan uteslutas. Det väsentliga är en allsidig dokumentation och rikligt med bilder. För ett helt kvarter kan det krävas 60 bildpar (10 dussin eller 20 dussin med dupletter), och det blir i längden mycket glas att arkivera. Fotograferingskostnaden kan beräknas per dag, men med rationell uppläggning av arbetet kan stora områden snabbt avverkas. Goda uppmättningsritningar kan framställas när som helst.

2. Uppmätning av objekt som är otillgängliga för direkt mätning, exempelvis kyrktorn och klockstaplar, höga valv eller takdetaljer. Fotograferingen bör anpassas med hänsyn till den uppritning som önskas. Det torde vara ekonomiskt att på en gång avverka flera sådana objekt.

3. Murverksanalys eller byggnads-historisk kartering. Stora, friliggande murytor kan direkt karteras i en autograf. En någorlunda frontal kameraupp-

ställning är önskvärd. Även bilder tagna på stort avstånd kan betraktas med stor skärpa i högklassiga instrument. Varje murfog, varje detalj kan studeras som på en meters håll. Uppritningen blir krävande, eftersom den bygger på en byggnadsarkeologisk, mer eller mindre subjektiv bildtolkning. Iakttagelserna skall också på ett lämpligt sätt redovisas.

Fotogrammetrisk uppmätning är ett kvalificerat och krävande arbete, även om det kan synas bekvämt i jämförelse med konventionella metoder. När det gäller byggnadsuppmätning är skissblock och tumstock ofta det enda riktiga, men det är lika ofrånkomligt, att fotogrammetrin snabbt och bekvämt kan lösa uppgifter, som annars skulle te sig orimliga. Det bör dock framhållas, att mätningarna endast är en grund för själva uppritningen, som kan erbjuda många svårigheter. Det är en orimlighet att fullkomligt avbilda verkligheten på en ritning. Här fordras ett omdöme, ett urval och en schematisk återgivning av många byggnadsdetaljer, och hur detta skall utföras är ofta den svåraste och viktigaste frågan.

I Sverige har någon systematisk dokumentation av detta slag inte förekommit, men det är uppenbart, att fotogrammetrin inom detta område har den allra största betydelse. Mätbilder kan ge exakta underlag för rekonstruktion av försvunna byggnadsdetaljer, husfasader och hela gaturum. Objektens geometriska egenskaper kan snabbt och tillförlitligt dokumenteras, och uppmättningsritningar kan framställas allt efter behov. — Med hänsyn till den radikala omvandling, som pågår i många stadskärnor, kan fotogrammetrisk dokumentation av äldre bebyggelse betraktas som ytterst värdefull.

På initiativ av intendenten vid Malmö

Över. Östergatan vid 1800-talets mitt. I bildcentrum syns kvarteret Magnus Smek. Östergatan, som utgör en del av medeltidens "Then lange Adelgade der löber i öster og vester" hade fortfarande och fram till sekelskiftet 1900 ställning som stadens huvudstråk och som den förnämsta bostadsgatan. Caroli kyrka, som invigdes 1693, revs 1879 och ersattes då av den nuvarande centralkyrkan. Teckning 1857 av Ludvig Messman. Malmö museum.

Under. Östergatan vid 1900-talets mitt. Med hänsyn till det centrala läget mitt i stadskärnan kvarligg kvarteret anmärkningsvärt väl bevarat. Förändringar har naturligtvis skett. Gatans och framförallt kvarterets karaktär har ändrats från bostadsgata till affärsgata. Stora butiksfönster har upptagits och fasaderna givits en livligare artikulering. Gårdarna rymmer småindustri och hantverk. Foto 1966 ateljé Rahmn.

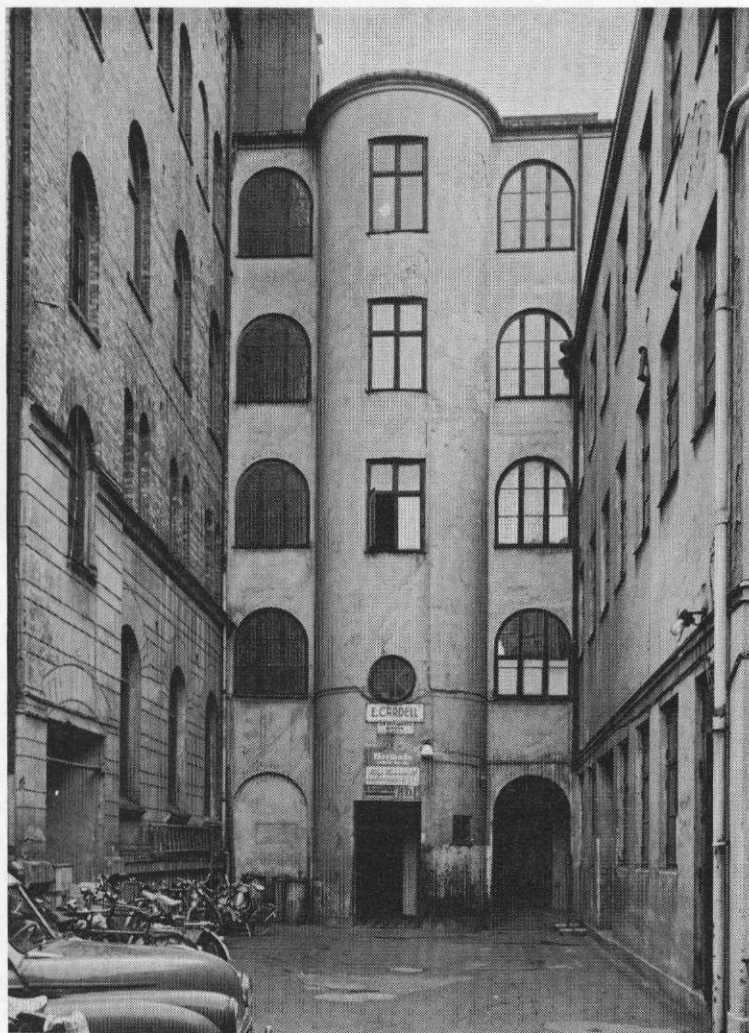
Museum, Erik Hoftén, genomfördes hösten 1966 en fotogrammetrisk uppmätning i Malmö. Gatufasaden av ett kvarter vid Östergatan fotograferades med mätkamera. Fotograferingen genomfördes på några timmar, och bilderna bearbetades senare vid institutionen för fotogrammetri, Tekniska Högskolan, Stockholm. Professor Bertil Hallert ställde välvilligt kamerautrustning och mätinstrument till för-

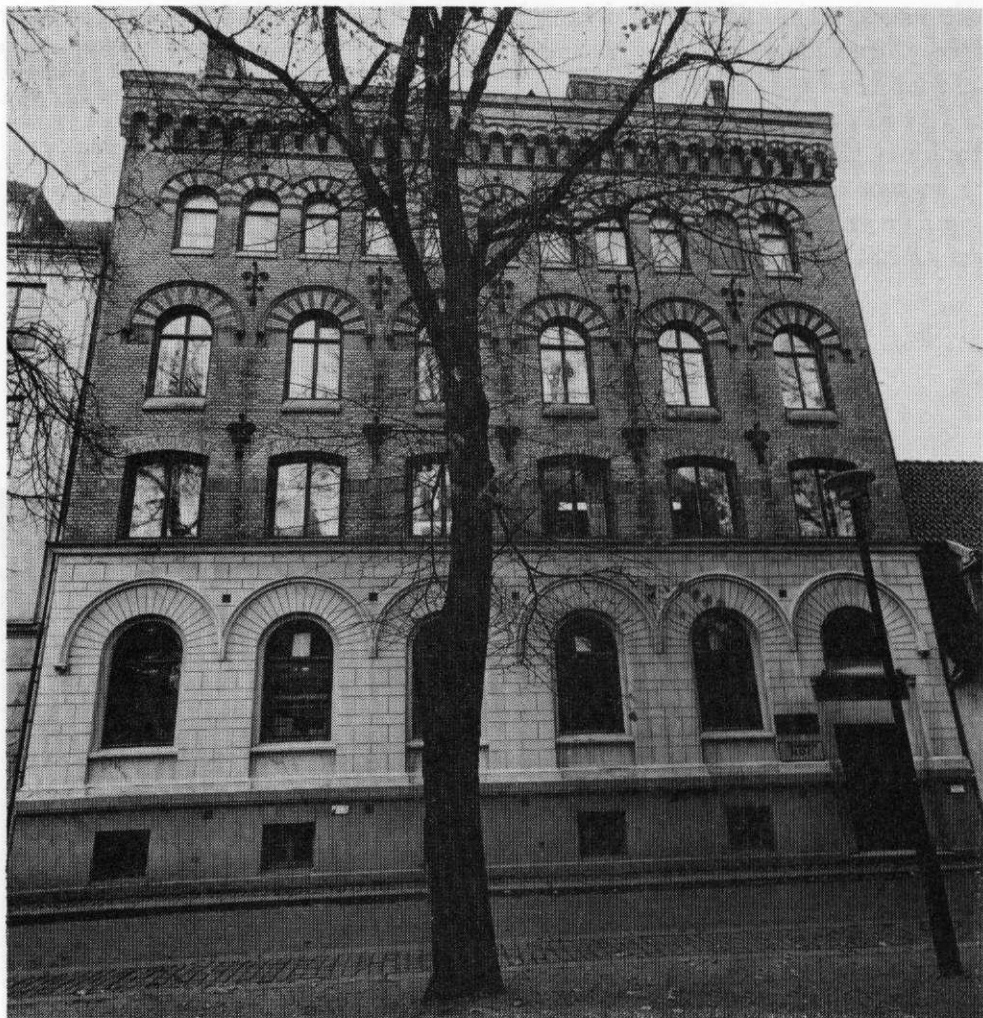
fogande. Inom institutionens ram har denna s. k. markfotogrammetri blivit grundligt studerad och prövad, men exemplet i Malmö är av flera skäl värt att uppmärksamma. Här förelåg ett direkt behov, en konkret uppgift, som på ett rimligt sätt kunde lösas. I sin omfattning och i sin art är exemplet det första i landet.

Gårdsmiljö från 1800-talets förra hälft. Köpmansgårdarna rymde såväl bostäder som väl tilltagna magasin. Tack vare byggnadernas låga höjd var gårdarna ljusa även om tomterna var små. Foto ark. L. Persson, Torsten Roos arkitektkontor.

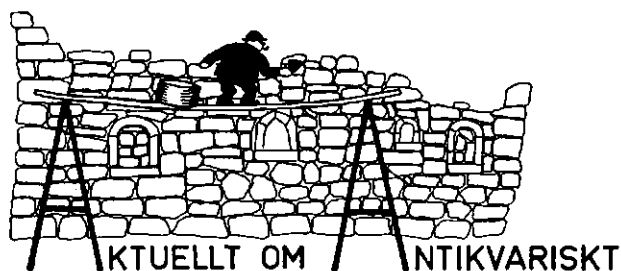

Gårdsmiljö från 1800-talets andra hälft. Ökade tomtpriser tvingar husen i höjden, vilket resulterar i trånga, mörka "gårdsbrunnar". Den enkla gårdsfasaden kontrasterade mot en rikt utsmyckad gatufasad. Jämför bilden på nästa sida. Foto ark. L. Persson, Torsten Roos arkitektkontor.

Kvarteret Magnus Smek innehåller även ett handelshus från sent 1800-tal, ritat av Alfred Arwidius. Foto ark. L. Persson, Torsten Roos arkitektkontor.

STENÅLDERSGRAVFÄLT

Bland de många undersökningsobjekten i Hagestad under 1966 kan nämnas ett gravfält från sen stenålder, beläget på Hagestad nr 40, en km nordväst om gånggriften Ramshög. Här undersöktes 22 skelettgravar inom ett område, som var ca 15×25 m. stort. Markägaren hade vid flera tillfällen stött på sten här och var nu inställd på att plöja djupare för att bli kvitt stenarna. Tidigare under året hade rekognosceringar företagits på fältet, och då inriktades uppmärksamheten speciellt på det lilla område, som kallas Mårtenshög och där man kunde misstänka, att en bronsåldershög genom långvarig odling blivit utjämnad. Avsikten var nu att gräva ett schakt genom "högen" för att eventuellt finna en centralgrav eller i varje fall utvinna några upplysningar om anläggningen. Det visade sig emellertid i stället vara fråga om en naturlig förhöjning i terrängen, som utnyttjats för gravläggningar under senneolitisk tid. Några gravar har säkerligen förstörts genom odlingen, och även i en del av de kvarvarande anläggningarna hade plögen rivit upp stenar.

Nästan samtliga gravar låg i omedelbar kontakt med det odlade skiktet, och även om markägaren inte hade beslutat sig för ett radikalt ingrepp under hösten kan man ändå räkna med att dessa anläggningar mycket snart skulle ha spolie-

rats genom markarbetena. Samma företeelse har konstaterats på många andra håll i Hagestad under de år fältarbetena pågått där. När den bebyggelsehistoriska undersökningen startade år 1960 låg ännu många gravar och boplatslämningar relativt oskadade kvar under det plöjda lagret. Men sedan dess har odlingsarbetet intensifierats, och man har trängt ned till de djup, där de förhistoriska anläggningarna ligger. Nya maskiner avlägsnar på många fält de småstenar, som förut ofta givit fingervisningar om var man hade att söka anläggningarna.

Gravarna var nedgrävda i sanden, och det rörde sig om något mer än manslånga anläggningar, i ett fall en 4,6 m. lång grav, som måste antas vara en dubbelgrav. De döda har antagligen placerats i en träkista eller stock, som omgärdats med stenar. I ett par fall påträffades på gravbotten en tvärgående rad stenar, som måste ha utgjort stöd för kistan. Orienteringen var i flertalet fall NO—SV, men det fanns också andra placeringar. Skeletten hade förmulnat helt och fanns endast kvar som en mörk färgning inom stenramen. Endast i en grav låg ett benfragment. En liten sten-anläggning måste tolkas som en barngrav.

Gravgodset var mycket skiftande men aldrig rikhaltigt. En enda grav innehöll

ett bronsföremål, nämligen ett spiralarmband. För övrigt påträffades ett lerkärl av den för sen stenålder vanliga bägar-typen, flera dolkar, ett par brynen med hål för upphängning, ett antal pilspetsar, en spjutspets, skrapor av olika typer, spån, krosstenar, en bit bärnsten m. m.

Detta är det största markgravfält från sen stenålder, som hittills påträffats i Skåne, och det är av stort intresse att få förekomsten av ett sådant gravfält be-lagt i Hagestad. Tidigare har endast på-träffats några spridda gravar av denna typ inom byområdet. Man har dock kunnat misstänka, att detta gravskick skulle vara företrätt också här med hän-syn till att det förut påträffats sådana gravar i grannsocknarna Valleberga och Borrby. Och även om gravgodset inte är rikt så kommer det likväl att kunna an-vändas för slutsatser om dateringen. De dolktyper, som förekommer i dessa gra-var, är inte endast de tidiga lancettfor-miga, som man länge förknippat med just markgravarna utan även senare ty-per, vilket visar, att man här nere hållit fast vid detta gravskick under hela sen-neolitikum.

M. S.

GRAVHÖG VID HÖJA GÅRD

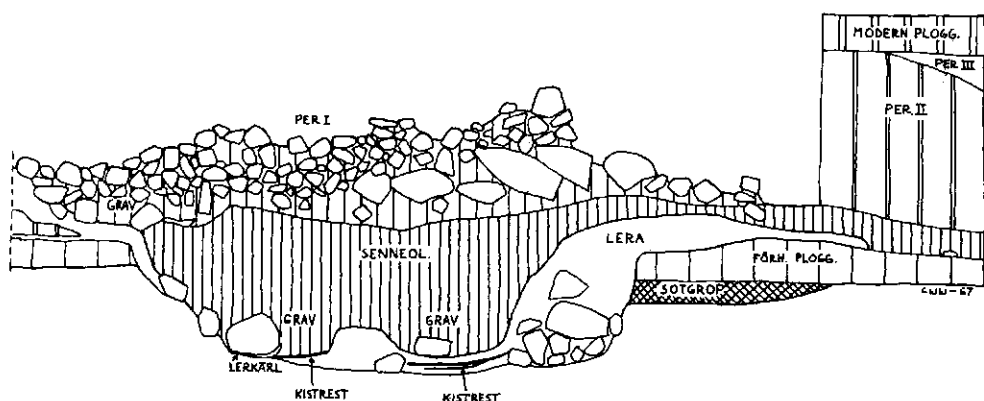
Nära Höja gård, mellan Västra Skräv-linge och Husie undersöktes under som-maren och hösten 1966 en stor gravhög. Utgrävningen föranleddes av att området skulle bebyggas. Den fyra och en halv månader långa undersökningen gav ett rikt utbyte i form av bl. a. 14 intakta gravanläggningar och 3 sannolikt redan under förhistorisk tid mer eller mindre förstörda gravar.

Gravhögen vid Höja är med en diame-ter på ca 30 m. den största undersökta bronsåldershögen i Malmöområdet. Den uppvisar ett synnerligen komplicerat byggnadsförlopp med ett flertal påbygg-nader i samband med upprepade grav-sättningar. En långvarig odling på högen hade, då utgrävningen företogs, ned-bringat den en gång sannolikt 3—4 m. höga kullen till en högsta höjd av 1,7 m. Den långtgående utplöjningen hade även medfört en fullständig ödeläggelse av de urnegravar, som vanligen finns i brons-åldershögarnas övre lager.

Gravarna i Höjahögen omspanner ett stort tidsrum. De äldsta härstammar från senneolitisk tid och den yngsta från ro-mersk järnålder. En lakun utgöres av yngre bronsålder, från vilken period inga gravar finns bevarade. Detta förhållande torde bero på den ovan omtalade utplöj-ningen.

Två gravanläggningar från stenålderns slutskede utgrävdes. Den första, en över 6 m. lång stenpackning med plats för en nu försvunnen träkista, innehöll en osed-vanligt vacker flintdolk, ett skifferhänge och en liten pilspets med urnupen bas. Den andra stenåldersgraven visade sig vara en i moränen nedgrävd dubbelgrav med 2 vid sidan av varandra lagda gra-var. Förutom träspår och svaga skelett-spår innehöll graven i den ena avdelning-en en flintdolk, en bärnstenspärla och ett lerkärl samt i den andra ett lerkärl och en bit av ett bryne. Det mest intressanta med dubbelgraven är, att det över den har funnits en låg hög, som utgjort den kärna kring vilken bronsålderns storhög senare kom att uppföras.

Huvudparten av gravarna, 11 st., till-hör äldre bronsålder. Av dessa är 9 ske-lettgravar och 2 brandgravar. De männi-skor, som utnyttjat gravhögen vid Höja

Höja gård. Tvärsnitt genom gravanläggningarna från stenålderns slutskede. Efter uppmätning av Claes Wahlöö.

har inte lagt ned några stora praktföremål i gravarna. I de flesta gravarna har den döde fått endast ett bronsföremål med sig. Ett av de två undantagen härifrån är en tidig brandgrav — möjligen daterbar till bronsålderns andra period — som innehåller tre bronsar, en liten dubbelknapp, en armring och en tutulus. Gravgåvorna antyder i detta fall att det är fråga om en kvinnograv. De övriga bronsfynden utgöres av dolkar (3), en rakkniv, en pincett, en tutulus, en bältehake och en fibula med spiralrullar i ändarna.

Den yngsta gravan i Höjahögen är en skelettgrav från romersk järnålder. Den döde hade här fått med sig en skära av järn och en liten järnsyl. Förklaringen till att denna grav bevarats, medan de från yngre bronsålder förstörts är, att den anlagts i högens utkant och sedan kommit att skyddas av den utplöjda högfyllningen.

Ett intressant fynd i högen var 3 flintskärar, som offrats vid foten av en stor sten nära högens centrum. Fyndomständigheterna ger för en gångs skull en klar

datering till bronsålder av denna fornsakstyp, som ju uppstår under stenålderns slutskede och fortlever under åtminstone äldre bronsålder.

Under högen påträffades i bottenleran plogspår över en stor yta. Plogspår eller precisare uttryckt årderspår är inte ovanliga under svenska bronsåldershögar. I många fall måste man räkna med att årandet haft någon funktion i samband med högbygget. Det ovanliga med årderspår under Höjahögen är att de låter sig säkert dateras till stenåldern. Om de tillkommit i samband med gravanläggningen eller helt enkelt uppstått vid åkerbruk på platsen låter sig inte avgöras.

Runt gravhögen löpte en kantkedja med ca 20 meters diameter. Denna som vid utgrävningen fanns bevarad endast i tre större sammanhängande partier, bestod av kraftiga klumpstenar, som alla hade ställts så att de vände flatsidorna utåt. Kantkedjan har tillkommit vid den sista stora påbyggnaden i bronsålderns tredje period.

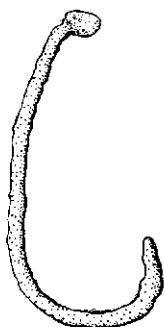
Fynden från Höja kommer att under sommaren utställas i Malmö museum.

C. W. W.

VIKINGATID

I samband med anläggandet av ett nytt bostadsområde i Bjärred undersöktes under 1966 ett mindre område med rester efter härdar och gropar från vikingatiden. Övre skiktet i husgroparna bestod genomgående av bränd eller halvbränd lerklining med tydliga spår efter kvistar och grenar, förmodligen rester av igenrasade väggar. Att döma av påträffade stolphål, har väggarna burits av stolpar. Lösfynden består av grov, oörnerad keramik, järnföremål såsom knivar, nitar, beslag samt en väl bibehållen fiskekrok. Dessutom påträffades en sländtrissa av bränd lera och en spelbricka av ben.

Bjärred. Fiskekrok
av järn. Sk 1:1. Efter
teckning av Bengt
Salomonsson.

Utgrävningsarbetet i Norrvidinge av ett vikingatida gravfält, som pågått sedan 1963, avslutades sommaren 1966. Totalt har 115 anläggningar undersökts, varav omkring 60 gravar. Resten utgjordes av härdar och gropar av obestämd karaktär. Bland gravarna finns exempel på kamargrav, gravsättning i kista samt gravar utan spår av träkonstruktion. Inte så sällan påträffades förkolnade trästycken på och intill skelettdelarna, utan att dessa företedde några synbara brandskador. Kniv och bryne, alternativt, sländtrissa och pärlor har i stort sett varit standardutrustning i gravarna. En av kistorna var

av en för området unik typ. Långsidorna och botten var klinkbyggda, bestående av 7 plankor, sammanhållna med 6 parallella rader nitar. Kortsidorna hade spikats fast och dessutom förstärkts med beslag i hörnen. I kistan låg bl. a. rester av textil med invävda silvertrådar.

I. I.

VRAKFYND

Den 10 november 1966 påträffades ett vrak i Östra hamnbassängen i Halmstad i samband med utbyggnaden av hamnen. Tack vare att Hallands museum omgående underrättades, kunde undertecknad redan dagen därpå igångsätta en utgrävning och frilägga vraket. Detta visade sig utgöra resterna av en klinkbyggd båt med 24 kvarvarande bordplankor, som undgått att förintas, därigenom att vraket sjunkit djupt ned i leran, ca 3 m under havsytan. På grund av att havet var avstängt från grävningsplatsen genom en dammanläggning, kunde det friläggas in situ.

Vraket som mätte $4,5 \times 10$ m har en gång utgjort en flatbottnad båt med en mastfisk av ek och parentesformade valvbågar uthuggna på dess undersida mellan spanten vid kölsvinet. Det återstående antalet spant utgjorde 18 stycken med en tränagel för varje spant. I bordplanken fanns vidare järnnitar, som var överdragna med beck för att inte rosta. På ömse sidor om den tjockaste delen av mastfisken satt fyra meterlånga mastförstärkningar. Bordplanken var av furu. De var skarvade genom avfasningar i ändarna. Båten var ej laskad. Den saknade vidare lämningar av däck.

Det frilagda vraket vid Östra hamnbassängen i Halmstad. Bottnen på båten ligger ca 3 m under havsytan, men tack vare att vattnet är avstängt genom en fördämning har utgrävningen kunnat ske på torra land. Foto Lennart Lundborg 1966.

Fyndet är särskilt intressant genom båtens rika bestånd av lösfynd. I bottnen på vraket låg nämligen inte mindre än 9 trätunnor, 3 välbevarade malmgrytor vardera försedda med tre ben, vidare en vacker mässingskittel, en dragg, ett skifferbryne och en läderstövel. Dessa föremål synes ha ingått i köksutrustningen. En bränd åttkantig trästock tyder på, att båten kan ha drabbats av eld och i all hast måst övergivas, innan den sjönk till bottnen. Eljest skulle man ha tagit vara på föremålen ombord.

På grund av att endast de understa partierna av båten är bevarade, är det svårt att datera den ur skeppshistorisk synpunkt. Den välbevarade mastfisken med ett rektangulärt, blott 1 dm djupt urtag för masten visar emellertid, att båten kan ha varit en enmastad knarr, som

varit försedd med en 1 dm tjock kölstock. Den har härigenom varit utomordentligt väl lämpad för de primitiva, grunda hamnförhållanden, som bl. a. rått vid Nissans delta utanför Halmstad under äldre tider. Av storleken att döma har vi här uppenbarligen att göra med ett handelsfartyg.

Vad fynden ombord beträffar har malmgrytorna visat sig vara värdefulla ur dateringssynpunkt. Denna föremålstyp, som tidigare inte är känd i Halland, tillhör medeltidens två sista århundraden och sträcker sig en bit in på 1500-talet. En av halmstadsgrytorna är försedd med djurfötter. Liknande grytor har bl. a. framkommit i Vigerslevs socken på Fyn i Danmark och i Kalmar. De två andra grytorna i båten hade vardera två ben avsågade, vilket kan vittna om, att de

varit speciellt avsedda för att stå i en båt. Från senmedeltiden torde även en fragmentarisk trefotsgryta av keramik härröra. Ett sydtyskt mineralvattenskrus med texten SELTERS, som låg utanför huvudmängden av båtens lösfynd, måste vara sekundärt, då det är från 1700-talet. Det kan mycket väl ha kommit ner i båten efter det att den sjunkit till botten.

För Halmstads vidkommande är fyndet av största intresse som komplement till de senaste årens rika stadsgrävningsfynd, vilka vittnar om Halmstads ökade betydelse under senmedeltiden. Tidigare har flera vrakfynd gjorts i närheten, men dessa har varit svåra att datera, då de saknat lösfynd eller andra dateringsmöjligheter. Med tanke på de planerade fortsatta schaktningsarbetena i hamnarna längs kusten, har vi därför anledning att hålla ögonen öppna för nya marinarkeologiska upptäckter.

L. L.

FORNMINNESVÄRD

I Kristianstads län har Skogsvårdsstyrelsen enligt ett av landsantikvariens uppgjort program påbörjat röjning av ett flertal fornlämningsområden. På ett av Skånes största gravfält, "*Mala stenar*" i Vankiva socken, vilket varit helt övervuxet med tät blandskog, framträder nu ett 60-tal stensättningar: skeppssättningar, domarringar och resta stenar. Större delen av området ägs av Bjärnums fornminnesförening. Röjning av enbeståndet skall genomföras på fastigheten Faritslöv 1:10, V. Karups socken, där den imponerande *Dags hög* ligger. Ägaren, Dalby stenkross AB, avser att överlämna om-

rådet såsom gåva till Vitterhetsakademien. På *Vätterydsvälfältet*, ett gravfält från yngre järnåldern med skeppssättningar, fyrsidiga stensättningar och bautastenar intill landsvägen Hässleholm—Höör, bränns den höga, risiga ljungen innan tjälen gått ur jorden. Längre fram på året täcks den svartbrända jorden då av en låg vacker ljungmatta. Ljungbränning bör, enligt vad försök visat, upprepas ungefär vart nionde år. Mindre omfattande vårdarbeten har resp. skall utföras på fornlämningsområdena. *Ångakåsan* söder om Kivik och *Tofta högar* på Bjärehalvön. Vallgraven runt den medeltida borgen *Glimmingehus* har rensats upp och stenskoningen på norra, östra och södra yttersidorna har lagts om. Parken städades samtidigt upp, varvid trädbeståndet glesades ut. Till samtliga dessa arbeten har Arbetsmarknadsstyrelsen beviljat 100 % statsbidrag.

Även i Malmöhus län har arbetsmarknadsstyrelsen anslagit betydande belopp för natur- och fornvårdsarbeten för att bereda sysselsättning åt svårplacerad arbetskraft. Bland de aktuella vårdarbetena kan nämnas röjning av de stora befästningsverken från 1700-talet på Gråen utanför Landskrona samt markvård och röjning på flera komplex av bronsåldershögar på Söderslätt.

C. B.

KONGA KYRKA

I Konga lilla 1100-talskyrka nedanför Söderåsen smyckades långhusets båda 1400-talsvalv med figurmålningar omkring år 1500. Målningarna är kraftiga i färg och mycket väl bevarade. Tack vare dessa omständigheter blev de inte

utsatta för någon "förbättring", när de framtogs 1910.

Hösten 1966 blev kyrkans väggar och valv föremål för en grundlig behandling av konservator Albert Eriksson. Den hårda slätputsen på väggarna togs bort och de medeltida putsytorna frilades. Valvmålningarna befriades från störande smuts, fästes och konserverades. I långhusvalvens södra valvkappor, där det endast fanns ledsamt målade rankor och schabloner från 1910 gjordes provknackningar som visade att medeltidsmålningar fanns även här, om än något blekare än övriga dekorationer. En friläggning av dessa målningar kom till stånd, varigenom kyrkorummet berikades på ett avgörande sätt. De nyupptäckta målningarna är ikonografiskt intressanta och kompletterar de tidigare synliga scenerna ur Kristi barndoms historia. I korvalvet framtogs även den ursprungliga kalkningen där dock endast fragment av valvdekorationen bevarats. Korets målningar har tillkommit tidigare än långhusets att döma av vissa rankor som är karakteristiska för tiden kring 1400-talets mitt. Även långhusvalven har haft en utsmyckning som är äldre än figurframställningarna. Omedelbart efter valvslagningen i mitten av 1400-talet målades enkla, men friskt och dekorativt utförda ornament längs valvens bågar och ribbor. I stort sett bibehölls dessa ornament när valvkapporna senare fick sina figurframställningar.

E. G.

GYLLEBOHUS

På en holme i Gyllebosjön, Ö. Vemmerlövs socken, ligger ruinen av Gyllebohus,

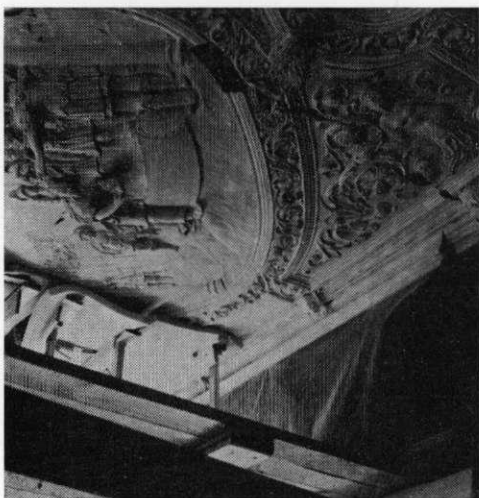
uppfört på 1400-talet. Gyllebohus efterträdde vid 1800-talets början av en herrgårdsbyggnad i empir, som numera användes till sjukhem för långtidssjuka. På bekostnad av Kristianstads läns landsting har vissa delar av borgruinen kunnat restaureras under 1966 och medel finns reserverade för fortsatt restaurering under 1967.

Ägarelängden till Gyllebo upptar namn som Knob, Urne, Ulfstand och Rosencrantz. Borgen hade sannolikt från början formen av ett fristående stenhus, vilket under 1500-talet byggdes ut till en fyrlängad anläggning. Av den säkerligen en gång imponerande gråstensborgen kvarstår ännu till två våningars höjd västra längan under det att murarna i de tre övriga längorna endast bevarats till ungefär manshöjd. Restaureringen har omfattat ilagning av fogar och lagning av portal- och fönsteröppningar. Vidare har murkrönen över större delen av anläggningen försetts med ny cementavtäckning. Borgruinen restaurerades senast under 1930-talet och under den tid som gått sedan dess har frostsprängningar åstadkommit ganska stora skadeverkningar på murarna.

E. T.

SÖVDEBORG

Stucktaket i Stensalen på Sövdeborgs slott är ett av de allra viktigaste verken i Skånes konsthistoria. Det praktfulla renässansarbetet gjordes på beställning av Otto Tagesen Thott, som 1639 inköpte godset. Hans och makans, Jytte Gyldenstiernes vapen och initialer finns i takets mittfält. 1640 dog Jytte Gyldenstjerne

En del av stucktaket stämpas upp. T. h. ser man en kraftig spricka där stora bitar av stucken lossnat. På det ovala bildfältet doppar drottning Tomyris kung Cyrus avhuggna huvud i ett kar med människoblod.
Foto E. Gustafsson 1966.

och 1643 blev Dorte Rosenkrantz slottsfru på Sövdeborg. Det är sålunda troligt att stucktaket tillkom omkring 1640.

Ett rikt dekorerat ramverk indelar taket i symmetriskt ordnade bildfält i form av ovaler och hela och halva fyrpass. Bildframställningarna i relief och delvis i friskulptur återger olika ämnen från antikens historia, troget kopierade efter kopparstick av Mattheus Merian d. ä. i Johan Ludvig Gottfriedts *Historische Chronica*, som utkom 1630—34. De figurrika scenerna ger tillsammans med den varierade ornamentiken av broskverksslingor, lövverk och stora nedhängande vindruvsklasar ett överdådigt och festligt intryck.

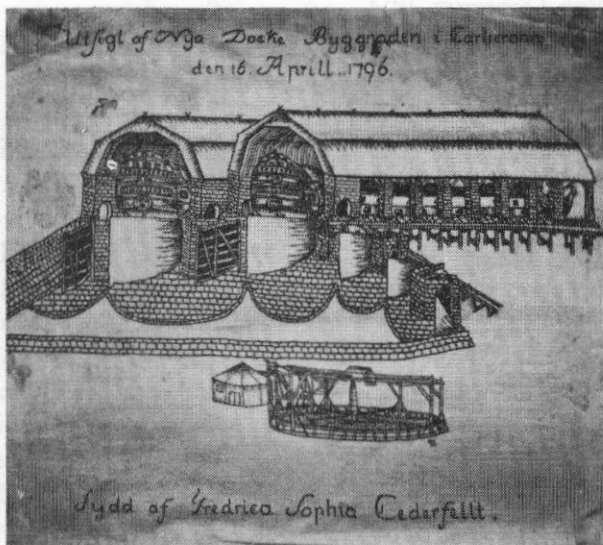
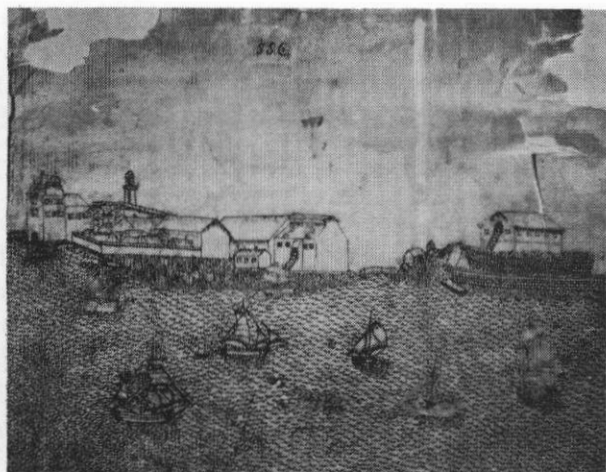
På sistone har allvarliga sprickor i stucken konstaterats på flera ställen. I stensalens sydvästra hörn hade ett större parti sjunkit kraftigt. En noggrann undersökning och konservering var nödvändig och kom till stånd hösten 1966

på riksantikvarieämbetets bekostnad. Gipsbildhuggaren Birger Videlius i Stockholm har tillsammans med sina medhjälpare utfört arbetet. Det blev samtidigt nödvändigt att helt lägga om golvet i den s. k. Röda salongen ovanför Stensalen. Vid de stora ombyggnadsarbetena i slottet vid 1800-talets mitt höjdes golvet i Röda salongen genom att ett nytt bjälklag lades in över de gamla 1600-talsbjälkarna. Men de båda bjälklagen kopplades ihop med varandra och allt tryck och tramp på det övre salongsgolvet har fortplantats ned i de breda takbräderna mot vilka stucktaket fästs. Mellan 1800-talsbjälkarna fanns en brädbotten, på vilken man lagt flera tons fyllning av bruk, lera och tegel. Bräderna hade så småningom torkat ihop och genom de breda springorna hade trossbottenfyllningen rasat ner på stucktakets bräder och den väldiga tyngden var ett direkt hot mot stucktaket. Hela denna fyllning togs nu bort, de ursprungliga takbräderna översågs och fick bytas ut i sydvästra hörnet, där vatten i äldre tid trängt in och orsakat svåra rötskador. För att göra en ny "upphängning" av stucktaket måste detta stämpas upp sedan det täckts in med tjocka skumgummimattor. Därefter kunde det fästas igen. Alla sprickor skulle så lagas, smärre detaljer kompletteras och hela taket rengöras från smuts och damm.

E. G.

BRODERAT

I Blekinge museum öppnades den 23 januari utställningen "Broderade tavlor, märkdukar och annat ur museets samlingar". Tre stora grupper dominerar:

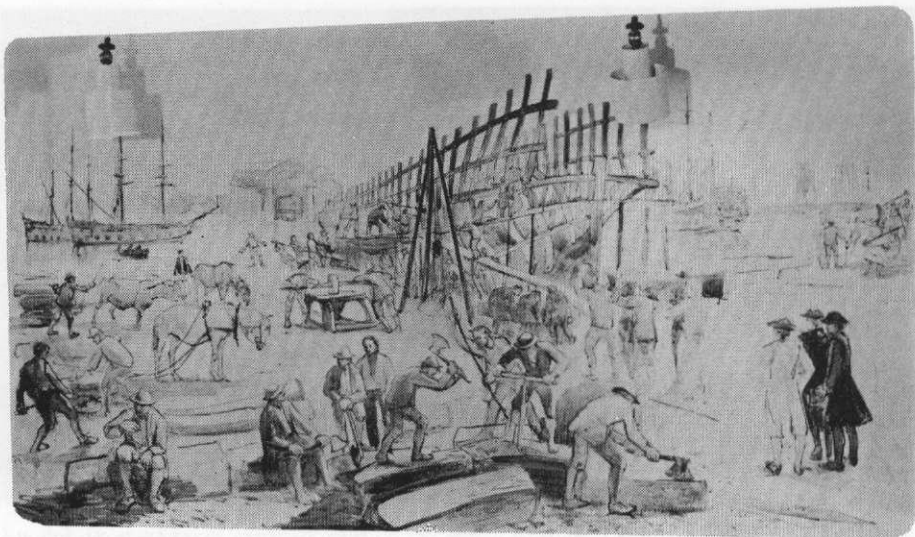

Två broderier i svart silke på vitt siden, 24×26 och 22×28 cm, föreställande utsikten över de nya dockbyggnaderna samt mot Kungshall och Stumholmen i Karlskrona. De är utförda av dottern till överstelöjtnanten vid amiralitetet Karl Gustaf Cederfelt, 15-åriga Fredrica Sophia (f. 1781). Foto BIM/F. Svensson.

broderade tavlor på siden, märkdukar samt inredningsdetaljer med korsstygnbroderi såsom kuddar, eldskärmar, pallar m. m. En fjärde grupp utgör alla de föremål, som tillhört klädedräkten och vardagslivet t. ex. väskor, tofflor, strumpeband, hängslen, ur- och luktdynor etc.

Det exponerade materialet är från den gustavianska tiden och 1800-talet fram till sekelskiftet 1900 och visar det broderi, som ej var yrkesmässigt hantverk utan omhuldades i hemmen, främst då inom borgerskapet.

G. W.

Skeppsbyggeri på Karlskrona örlogsvarv på 1780—90-talet. Efter sepiateckning av Erik Langemark 1954.

MARINMUSEUM

På inbjudan av Svenska Handelsbanken, som under senare år gått in för att presentera olika svenska landsortsmuseer för Stockholmspubliken, har Marinmuseet och modellkammaren i Karlskrona under tiden 10 februari—5 mars anordnat en specialutställning, "Från kanonskepp till monitor", i bankens utställningslokal vid Sergels torg.

Utställningen belyser — mot bakgrund av det svenska stormaktsväldets utbredning vid 1600-talets slut samt Karl XI:s geniala s. k. uppmarschplaner (mobiliseringsplaner) för väldets försvar vid olika krigsfall — Karlskrona örlogsbas uppkomst och utveckling från år 1679 och fram till omkring 1870, d. v. s. den epok som dominerades av de seglande träfartygen och först 1865 avslutades med införandet av det första ångdrivna och pansrade järnfartyget, monitoren John Ericsson, som utgör embryot till den moderna kustflottan.

Särskilt har eftersträfvats att klarlägga Karlskronas betydelse som säte för flottans överstyrelse, Amiralitetskollegium, samt örlogsflottans storamiralsämbete på 1600—1700-talen. I samband därmed visas en del bevarade minnen, såsom Johan Törnströms ordförandestol för storamiralskollegiet, den s. k. kungsstolen, samt G. af Silléns ritningar från 1795 till ett aldrig realiserat, imponant storamiralspalats. I fotomontage visas dessutom örlogsvarvets kvarstående byggnadsminnesmärken, bildhuggarateljén, modell- och mönstersalen, inventarielkammare I, vilka har varvsamiralen F. H. af Chapman och överamiralen C. A. Ehrensvärd till upphovsmän.

Tyngdpunkten i utställningen utgör dock — vid sidan av de utställda fartygsmodellerna: ett kanonskepp från 1696, ett linjeskepp från 1760—80 samt monitoren från 1865 — ritningar och modeller av de även internationellt sett ytterst

intressanta, tekniska nyheter, som lanse-
rades på Karlskrona örlogsvarv under
1700-talet, varvets storhetsperiod. Bland
dessa kan nämnas Charles Sheldons och
Christofer Polhems Lindholmsdocka
(1716—1724), den första i Europa i berg
nersprängda torrdockan, Daniel av
Thunbergs "Nya Dockebyggnad", på-
börjad 1749 och delvis byggd under vat-
ten, Gilbert Sheldons muddermaskin och
skeppsskjul (alltjämt kvarstående) från
åren 1752 respektive 1763 samt fragment
av skeppsbyggarna Sheldons utslagsplan
för olika fartygsbyggen.

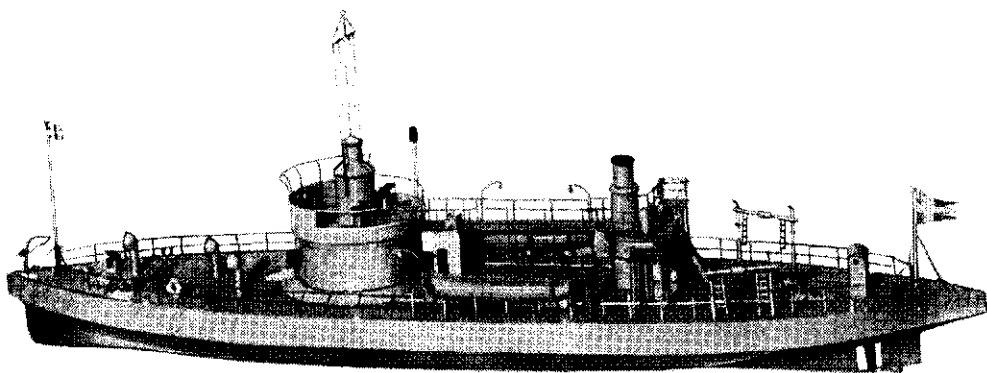
Av speciellt intresse är rekonstruktion-
en av den släptank för hydrodynamisk
provning av olika modeller av fartygs-
skrov, som konstruerats redan av Chris-
tofer Polhem och Emanuel Swedenborg
1717—1721 och senare prövades av Shel-
dons men framför allt av F. H. af Chap-

man. Den gav värdefulla upplysningar
till den sistnämndes teoretiska spekulation-
er, och föregriper senare skeppsprov-
ningsanordningar. Också modellerna av
de "spantlavar" af Chapman lät upprät-
ta på varvet år 1782 är av stort intresse
för den maritima forskningen. I dessa
tillhöggs och hopfogades nämligen farty-
gens för- och akterstävar i tidsbesparande
syfte innan de restes och fogades till
spantskroven. Metoden förebådar senare
tidens sektionsbyggen av fartyg.

Utställningen visar slutligen i uppför-
storat fotomontage och i två olika serier
museets bestånd av 1700- respektive
1800-talsgaljonsbilder. De förra är samt-
liga utförda av amiralitetsbildhuggaren
Johan Törnström, medan de senare i
främsta rummet har hans son, Emanuel
Törnström, samt bildhuggaren Lars Nor-
din till upphovsmän.

O. C.

Modell av monitoren
John Ericsson från år
1865.

SKÅNELANDSLITTERATUR

Historisk-antikvarisk bibliografi

sammanställd av John Tuneld

1965.

Forts. från nr 3, 1965.

Andersson, Ingvar, Det lundensiska primatet över Sverige (Historisk tidskrift. 85 (1965), sid. 324—328).

Anjou, Sten, Heligkorskyrkan i Dalby. 5 uppl. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1965. 8:o. 22, (2) sid. Kr. 1: 50. (Svenska fornminnesplatser. 16.)

Arvastson, Allan, En gammal krönikebok från Harjager (Lunds stifts julbok. 58 (1965), sid. 88—97).

Asarum. En sockenbok utg. av Asarums kulturvårdsnämnd och Asarums sparbank. Red. av *Bertil Elmquist*... Karlshamn, Lagerblad, 1965. 8:o. 410, (1) sid. Inb. Kr. 25: —.

Att minnas i en stad. Utg. av Malmö nation med anledning av dess 75-årsjubileum. Red.: *Anders Emilson*. Lund, Gleerup, 1965. 8:o. 145, (1) sid. Inb. Kr. 24: 50.

En bit Malmö — tillägnad Hugo Åberg på 60-årsdagen 11 maj 1965. Malmö, Sydsvenska dagbladet, 1965. 4:o. 106, (3) sid.

Bjärebygden. 1965. Tillägnad emigrationen. Båstad, Bjäre hembygdsförening, 1965. 8:o. 152 sid. Kr. 7: —.

Boken om Sofiero. Ett kungligt sommarresidens vid Sundets strand skildrat i ord och bild till hundraårsjubileet av slottets tillblivelse. Inledning: *Karl Ragnar Gierow*. Texter av *Stig H:son Ericson*, *Carl-Fredrik Palmstierna*, *Sven Grén*. Malmö. Allhem, 1965. 4:o. 231, (10) sid., 1 pl. Inb. Kr. 39: 50.

Bramstång, Gunnar, Kornetten Gustaf Gyllenkroks levnadsöde. Kring traditionen om bakgrunden till stiftandet av vårt första s. k. räddningsinstitut för vanartade barn (Personhistorisk tidskrift. 63 (1965), sid. 34—53).

Brogårdh, Thore, Från Lagan till Konings Öthkens land. Hallaryd, Förf., 1965. 8:o. 126, (2) sid., 2 kartbl. Kr. 15: —; inb. 22: —.

—, Virtsjö krönikebok. Hallaryd, Förf., 1965. 8:o. 71, (1) sid. Kr. 6: —; inb. 11: —.

Bæijer, Georg Henric, Beskrifning öfver staden Ystad. Författad år 1793. På uppdrag av Ystads fornminnesförening utg. av *Sven Carlquist*, *Gösta Borg*, *Nils Olsson*. Malmö. Allhem, 1965. 8:o. 219, (1) sid., 2 pl.-bl. Inb. Kr. 75: —. (Ystads fornminnesförenings skrift. 10.)

Christensson, Wimar, Från forntid till nutid. Kungsbacka, Norra Hallands veckoblad, 1965. 8:o. 62 sid.

Ek, Sven B., Sydöstra stadskärnan i Lund. En lokalhistorisk studie. Lund, Byggnadsnämnden, 1965. 4:o. (2), 40, (4) bl. Kr. 10: —. [Stencil.]

Éskilsson, Fr. Osc., Det var den tiden. En andra krönika om Näsrum. Näsrum, Förf., 1965. 8:o. 242, (2) sid. Inb. Kr. 19: —.

Frostabygden. 1965. Hör, Frosta härads hembygdsförening, 1965. 4:o. 40 sid. Kr. 5: —.

Frostin, Greta, I världen ett hem. Omslag och teckningar av *Evert Skymme*. 2 uppl. 1. Stockholm, SKDB, 1965. 8:o. 173, (2) sid., 4 pl.-bl. Kr. 22: —; inb. 27: 50.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 42 (1965). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1965. 8:o. 243 sid., 1 pl. Kr. 15: —.

Föreningen Gamla Karlskrona. Årsbok. 1965. *Arwin-Lindskog, Inga*, Thörnska gården i Karlskrona. Karlskrona, Föreningen Gamla Karlskrona, 1965. 8:o. 63, (1) sid. Kr. 9: —.

- Det gamla Lund. Föreningen Det gamla Lund. Årsskrift. 47 (1965). Lund, Föreningen Det gamla Lund, 1965. 8:o. 116 sid. Kr. 15:—. (Sid. 3—113: *Leide, Arvid*, Munckska tomten. Professorsgården som blev lasarett.)
- Det gamla Trelleborg. Årsskrift. 1965. Trelleborg, Trelleborgs museum, 1965. 8:o. 114 sid. Kr. 9:—.
- Göinge hembygdsförenings årsbok. 44 (1965). Broby, Göinge hembygdsförening, 1965. 8:o. 142 sid. Kr. 9:—.
- Halland och hallänningar. Årsbok. 10 (1965). *Wangö, Joël*, Hallänningar i Danmarks historia. Män i Kristian Tyranns omgivning. Halmstad, Samfundet Hallands biblioteks vänner, 1965. 8:o. 103 sid. Kr. 18:—.
- Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län. 48 (1965). Halmstad, Hallands museum, 1965. 8:o. 179 sid. Kr. 12:—.
- Hallandsbygd. Utg. av Mellersta Hallands hembygdskrets. 7 (1965/66). Köinge, Mellersta Hallands hembygdskrets, 1965. 8:o. 92 sid. Kr. 3:50.
- Handlingar angående Villands härad... 22. Kristianstad, Villands härads hembygdsförening, 1965. 8:o. 71, VIII sid.
- Hartler, Josef*, Prosten [Severin Frithiof Fredlund] och hans församlingsbor. Söder om landsvägen. Stockholm, Diakonistyrrelsens förlag, 1965. 8:o. 206 sid. Kr. 20:—.
- Hassby, Rune*, Klagstorp. Blad ur bygdens historia. Utg. av Skola och hem i Klagstorp. Klagstorp, Skola och hem, 1965. 8:o. 101, (1) sid. Kr. 5:—.
- Hedin, Harry*, Enslövs kommun. Socken- och kommunalstyrelse i kulturhistorisk belysning. Utg. av Enslövs kommun. 2, utökade uppl. Sennan, Enslövs kommunalnämnd, 1965. 8:o. 532 sid., 1 kartbl. Kr. 25:—; inb. 40:—.
- De hundra åren. Stadsfullmäktige i Hälsingborg 1862—1962. Minnesskrift utg. på stadsfullmäktiges uppdrag av särskilda kommitterade. [Red. av *Krister Gierow*.] Hälsingborg, Stadsfullmäktige, 1965. 8:o. 357, (1) sid. Inb. Kr. 40:—.
- Hyllie 19. En bok om en gammal gård. Red. av *Ivan Cederlund*. Under medverkan av *Janne Agri*... Malmö, Limhamns museiförening, 1965. 8:o. 171, (2) sid. Kr. 15:—.
- Jansson, Bror*, Svartrå kyrka. Horred, Förf., 1965. 8:o. 52 sid. Kr. 5:—.
- Jubileumsskrift över Kyrkhult 1865—1965. Kyrkhult, Pastorsexp., 1965. 8:o. 408, (2) sid. Inb. Kr. 15:—.
- Karlson, Torsten*, Ignaberga gamla kyrka. Vägledning för besökare. Tyringe, W. Lundberg, 1965. 8:o. 23 sid.
- , Rosensparremonumentet... Tyringe, W. Lundberg, 1965. 8:o. 15, (1) sid.
- , Träslövs gamla kyrka. Varberg, Bröderna Carlssons boktr., 1965. 8:o. (3), 35, (1) sid.
- Kjellgren, Lennart*, Från gården på heden. Omslagsvinjett och illustrationer: *Torbjörn Stålmarck*. Göteborg, Zinderman, 1965. 8:o. 124, (1) sid. Inb. Kr. 19:50.
- Kring Kärnan. Hälsingborgs museums publikation. 8 (1965). Hälsingborg, Hälsingborgs museum, 1965. 8:o. 121 sid. Kr. 15:—.
- Larsson, Axel*, Amiralens Malmöbesök och andra historier från Torskabäck. Presentation av *Helmer Lång*. Stockholm, Bonnier, 1965. 8:o. 195, (1) sid. Kr. 23:50.
- Limhamniana. 1965. Malmö, Limhamns museiförening, 1965. 8:o. 105, (1) sid. Kr. 10:—.
- Lundberg, Torsten Borvid*, Bilder och blad ur Glimåkra sockens krönikebok. [Ny uppl.] 2. Omkring 1560—1828. Tyringe, Lundbergs förlag, 1965. 8:o. 206 sid. Inb. Kr. 39:—.
- Lunds stifts landebok. Utg. av *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. 3. Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. Lund, Gleerup; Köpenhamn, Munksgaard, 1965. 8:o. XIV, (1), 449 sid., 6 pl. Kr. 45:—; inb. 70:—.
- (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-societeten i Lund. 6.)
- Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1964/1965. Lund, Gleerup, 1965. 8:o. 261 sid. Kr. 30:—.

- Minnen från Hälsingborg och dess skola. 32. Stockholm, Hälsingborgspojkarnas gille i Stockholm, 1965. 8:o. 138, (1) sid. Kr. 12: —.
- Mårtensson, Eric*, Rutger Macklean. Jordbruksreformatorn — skolmannen — politikern (Program till 31:a Svaneholmstinget. Skurup, Svaneholms museum, 1965, sid. 7—43).
- Mårtensson, Nils*, Sockenområde och kyrka i sin tidigare utformning (Lunds stifts julkok. 58 (1965), sid. 81—87).
- Norborg, Knut*, Brukningsandelarnas antal och fördelning på storleksklasser i delar av Malmöhus län enligt ekonomiska kartan (Svensk geografisk årsbok. 41 (1965), sid. 162—168).
- Olsen, Johannes*, Jordrevningar och skattememman i Skåne 1670—1672 och 1687—1688 (Karolinska förbundets årsbok. 1965, sid. 34—62).
- Onsjöbygden. Onsjö härads hembygdsförenings årsbok. 12 (1965). Teckmatorp, Onsjö härads hembygdsförening, 1965. 8:o. 68 sid. Kr. 8: —.
- Prahl, Egon*, Vemmenhögs härad. Hågkomster, intryck och hörsägnen om gammalt och nytt i ett sydkånskt härad. Utg. av Trelleborgs allehanda. Trelleborg, Trelleborgs allehanda, 1965. 8:o. 271 sid. Inb. Kr. 20: —.
- Rydbeck, Monika*, Två medeltida konstverk identifierade. 1. Antemensalet från Gislöv i Skåne (Fornvännen. 60 (1965), sid. 158—162).
- Rydbeck, Otto*, Glimmingehus. 8 uppl. förkortad av *Erik Bohrn*. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1965. 8:o. 23 sid., 2 pl.-bl. Kr. 2: —. (Svenska fornminnesplatser. 7.)
- Schlyter, H. & Helander, O.*, S:t Petri kyrka och kyrkligt liv i Malmö under gången tid. Malmö, S:t Petri pastorsexp., 1965. 8:o. 39 sid. Kr. 3: —.
- Skiftet efter rigsråd Eske Brock 1626. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved *C. Rise Hansen*... København, Dansk Videnskabs forlag, 1965. 8:o. (23), 114 sid. Da. Kr. 21: —. (Adelige jordbøger.)
- Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1965. Kristianstad & Lund, Skånes hembygdsförbund, 1965. 8:o. 147 sid. Kr. 12: —.
- Swahn, Sven Christer*, Detta Lund. Kort handledning. Teckningar av *Göran Lindgren*. Stockholm, Bonnier, 1965. 8:o. 217, (1) sid. Inb. Kr. 37: 50.
- Swahn, Sven-Öjvind*, Adel, präster, borgare. 2 [omarb.] uppl. Red. av *Jan-Öjvind Swahn*. Lund & Karlskrona, Cygnus, 1965. 8:o. 263, (1) sid. Kr. 19: —.
- , Från den gamla goda tiden. Kulturhistoriska strövtåg i Karlskronatrakten. Red. av *Jan-Öjvind Swahn*. Lund & Karlskrona, Cygnus, 1965. 8:o. 230, (1) sid. Kr. 19: —.
- Svensson, Artur*, Bjeresjö kyrka. En historik och beskrivning. 2 uppl. Ystad, Bjurström & Co boktr., 1965. 8:o. 27, (1) sid. Kr. 1: 75.
- Thölin, Gustaf*, Byalag och byaliv i Himle härad. Studier av byordningar i häradets domböcker. Lund, Gleerup, 1965. 8:o. 185, (1) sid., 2 kartbl. Kr. 15: —; inb. 19: —. (Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter. 7.)
- Tronäss, Th.*, Anteckningar om en Trolle-näs-släkt. Åstorp, Förf., 1965. 8:o. 212 sid.
- Tynelius, Sven*, Bygga och bevara i Lunds stadskärna (Stadsbyggnad. 31 (1965), sid. 3—17).
- Witzell, Gösta*, Kyrkan i Brunnby samt kapellen i Arild och Mölle. Kort historik och vägledning. Brunnby, pastorsexp., 1965. 8:o. 33, (2) sid. Kr. 2: —.
- Vår bygd. 48 (1965). Kungsbacka, Nordhalls hembygdsförening, 1965. 8:o. 63 sid. Kr. 6: —.
- Åke Hans. Sekelgammal restaurant i tusen-årig stad. Lund, Åke Hans, 1965. 8:o. 42 sid.

INNEHÅLL

Holger Arbman: Gudahagen i Näsum	1
Egon Thun: Fjälkinge kyrka	5
Gert Jeppson: Huvudgård och sockengräns i Skåne	16
Åke Nisbeth: Repslagarbanan i Karlskrona	26
Gunnar Redelius och Erik Hofrén: Fotogrammetri och byggnadsminnesvård	30
Aktuellt om antikvariskt	
Märta Strömberg: Stenåldersgravfält	39
Claes W. Wahlöö: Gravhög vid Höja	40
Inger Lindskog: Vikingatid	42
Lennart Lundborg: Vrakfynd	42
Carin Bunte: Fornminnesvård	44
Evald Gustafsson: Konga kyrka	44
Egon Thun: Gyllebohus	45
Evald Gustafsson: Sövdeborg	45
Gun Wilstadius: Broderat	46
Olle Cederlöf: Marinmuseum	48
John Tuneld: Skånelandslitteratur	50

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STOD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5:—